

Westerse Bos, Middendorp en Oosterse Bos

Het landschap en de buurtschappen in historisch perspectief

Een cultuurhistorische analyse in het kader van het bestemmingsplan

De inventarisatie en analyse van het landschap en de buurtstructuren vond plaats in het kader van de actualisering van het bestemmingsplan Westerse Bos, Middendorp en Oosterse Bos en is verricht in opdracht van:

Gemeente Emmen, Team Ruimtelijke Ontwikkeling
Postbus 30001
7800 RA Emmen

De inventarisatie en analyse is verricht door:

Bureau Scholtens
Landschapsonderzoek en advies

Mw drs ing L.M. Scholtens
Hoogeveenseweg 21
9435 TC Bruntinge
Tel. 0593 552805

In samenwerking met:
Dhr ing. J.K. Veurink, Gemeente Emmen

Februari 2018

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
2. De aard- en bodemkundige ondergrond	7
3. De ontginningsgeschiedenis van het gebied	11
4. Ruimtelijke structuur Westerse Bos in historisch perspectief	21
Bebouwingstructuur	23
Wegenstructuur	25
Verkavelingstructuur	29
Groenstructuur	31
Conclusies en ruimtelijke voorwaarden	33
5. Ruimtelijke structuur Middendorp in historisch perspectief	35
Bebouwingstructuur	37
Wegenstructuur	39
Verkavelingstructuur	43
Groenstructuur	45
Conclusies en ruimtelijke voorwaarden	47
6. Ruimtelijke structuur Oosterse Bos in historisch perspectief	49
Bebouwingstructuur	51
Wegenstructuur	55
Verkavelingstructuur	57
Groenstructuur	59
Conclusies en ruimtelijke voorwaarden	61
6. Lijst met monumentale en waardevolle bomen en groenstructuur	62
7. Literatuur	63

Topografische kaart 2005

Bron: Gemeente Emmen

1. Inleiding

Het huidige landschap rondom de drie buurtschappen Westerse Bos, Middendorp en Oosterse Bos is het resultaat van een eeuwenlange ontwikkeling. Voor de vorming van het landschap van de buurtschappen en hun omgeving zijn vooral de laatste twee ijstijden, het Saalien en Weichelien, en de warmer wordende periode daarna, het Holoceen, van belang geweest. Daarnaast heeft de mens, afhankelijk van de wensen en beschikbare technische mogelijkheden in een bepaalde tijd, het landschap aangepast en veranderd. Iedere tijdsperiode heeft zo zijn eigen karakteristieken aan het landschap toegevoegd. Hierbij werd het voorgaande soms geheel maar vaak ook slechts gedeeltelijk uitgewist. Het resultaat is dat het huidige landschap een gelaagd landschap is met, naast elkaar, elementen en structuren uit verschillende tijdsperiodes. In cultuurhistorisch opzicht is het dus een rijk landschap.

Het landschap rondom de buurtschappen is ook een dynamisch landschap. Wanneer de kaart van 2014 naast die van 1900 wordt gelegd, wordt duidelijk welke ingrijpende ontwikkelingen in een relatief korte periode hebben plaatsgevonden. Zo zijn delen van het hoogveen afgegraven en is Schoonebeek rondom het voormalige Kerkeinde sterk uitgebreid. Ook heeft de oliewinning tot op de dag van vandaag invloed op de inrichting van het landschap. Dit betekent dat het gebied naast oude ook jonge landschappen kent en ook op dit moment is er nog steeds sprake van een grote mate van dynamiek.

Voordat het veen werd ontgonnen en daarna op bepaalde plaatsen werd afgegraven lagen de drie buurtschappen op de overgang van een groot veengebied, het Bourtanger veen, en het beekdal van het Schoonebekerdiep. Historisch geografisch wordt het gebied rondom Schoonebeek gerekend tot het veenlandschap. Hierbij wordt een onderscheid wordt gemaakt tussen het oudere agrarische veenontginningslandschap en het jongere vervenings- of turfwinninglandschap. Het oude veenontginningslandschap is ontstaan in de Middeleeuwen en had tot doel de ontginning van het veen ten behoeve van de landbouw.

Het jongere verveningslandschap is rondom Schoonebeek vooral in de 20ste eeuw ontstaan en had turfwinning als doel. Hiervoor werd het veen soms gedeeltelijk soms geheel afgegraven. Schoonebeek kent ook een mengvorm van beide ontginningen; het oude agrarische veenlandschap dat later deels is vergraven voor de winning van turf. Dit betekent dat het landschap rondom Schoonebeek ook een grote variatie heeft.

Doel van dit rapport is om, gegeven de gelaagdheid, dynamiek en variatie van het landschap, inzicht te geven in de karakteristieken die het landschap van de drie buurtschappen en hun omgeving hebben bepaald en nog steeds bepalen. In hoofdstuk twee zal dan ook de basis van het huidige landschap, de vorming van de aard- en bodemkundige ondergrond, worden besproken. Op deze manier wordt inzicht gegeven in de ontwikkeling van de natuurlijke

omstandigheden van het gebied. Oorspronkelijk was er namelijk een grote samenhang tussen de plaatselijke natuurlijke gesteldheid en het menselijk ingrijpen; de wijze van ontginnen, bodem gebruik, verkavelen, wonen, wegen aanleg etc.

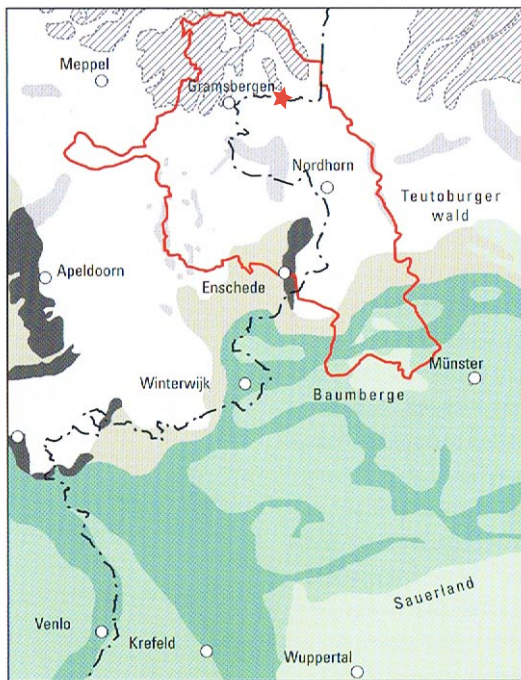
In hoofdstuk drie wordt vooral ingegaan op de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied zoals dat door de mens in samenhang met de plaatselijke omgevingsfactoren zoals bodem, reliëf, water, vegetatie etc. is ontstaan. Zo wordt de algemene cultuurhistorische context van het landschap in beeld gebracht.

In de hoofdstukken vier t/m zes zullen voor Westerse Bos, Middendorp en Oosterse bos de ruimtelijke karakteristieken worden beschreven en in hun cultuurhistorische context worden geplaatst. Per buurtschap worden de bebouwing-, verkaveling-, wegen- en groenstructuur en de visuele samenhang tussen deze structuren apart beschreven en in de cultuurhistorische context geplaatst;.

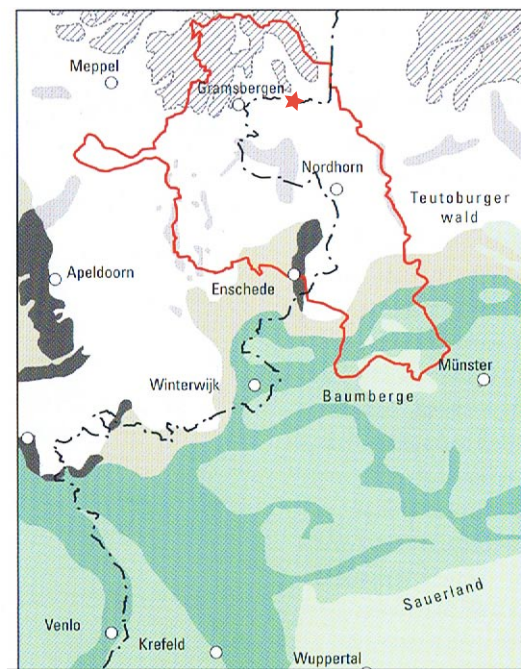
Op deze manier wordt inzicht verkregen in de huidige en historische opbouw van deze drie buurtschappen. Inzicht in de landschappelijke en dorpskarakteristieken biedt de gemeente en initiatiefnemers de mogelijkheid verantwoorde overwegingen te nemen bij ruimtelijke ontwikkelingen. Dit rapport dient dan ook als beoordelingskader én inspiratiebron bij ruimtelijke ontwikkelingen.

Afb. 1
Saalien;
190.000 BP

Afb. 2
Saalien;
180.000 BP

Afb. 3
Saalien;
150.000 BP

Afb. 4
Saalien;
140.000 BP

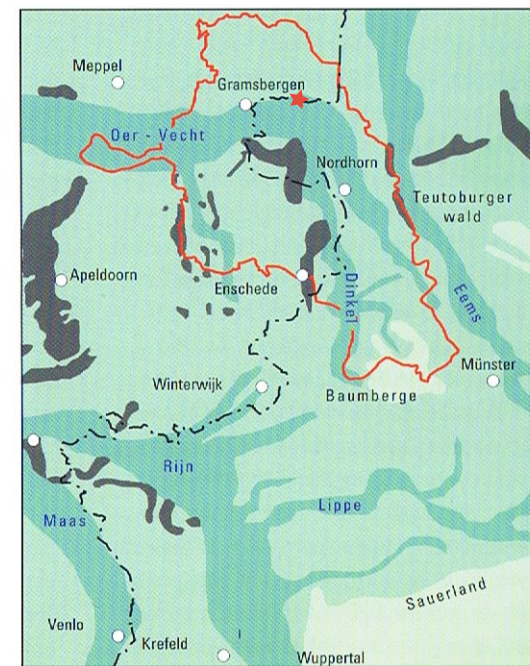
Fasen in de ijsbedekking tijdens het Saalien en Weichselien

Legenda

landijs	ijsrandvlakte
stuwwal	laagland
overreden stuwwal	rivierdal (vlakte)
keileem plateaus	hoogland
subglaciaal rivierdal	stroomgebied van de Overijsselse Vecht
Schoonebeek en omgeving	

Bron: Atlas van de Vecht

Afb. 5; kaart beneden:
Weichselien; 30.000 BP

2. De aard- en bodemkundige ondergrond

Voor de vorming van het landschap van Schoonebeek en omgeving zijn twee geologische periodes van belang, te weten het Pleistoceen, en dan vooral de laatste twee ijstijden het Saalien en Weichselien, en de periode daarna, het warmer wordende Holoceen.

Tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien (370.000 – 130.000 BP¹), breidde het ijs vanuit Scandinavië zich in verschillende fases in zuidelijke richting uit tot over Noord-Nederland. In deze periode werd ten noorden van Schoonebeek de Hondsrug en de Hunzelaagte gevormd. Daarnaast had de uitbreiding van de ijsskap ook grote gevolgen voor de loop van de rivieren in Nederland en Duitsland en daarmee ook het Schoonebekerdiep.² Rivieren als de Rijn, Vecht, Weser, Lippe en Elbe, die voor die tijd naar het noorden en noordwesten hadden gestroomd, werden nu geblokkeerd door de ijsmassa's. Hierdoor werden ze gedwongen om langs de ijsrand te lopen waardoor hun stroom richting het westen verschoof (zie afb. 1). Er ontstonden kilometers brede maar ondiepe rivierdalen langs de ijsrand, ook wel 'oerstroombalen' genoemd. Het huidige Schoonebekerdiep lag in die tijd aan de noordzijde van het oerstroombal van de Vecht. Deze liep vanuit Duitsland richting het huidige Alkmaar en vandaar nog honderden kilometers door in het huidige Noordzeegebied.

Nadat het stroombal van de Vecht was gevormd breidde de ijsskap zich in een volgend stadium nog verder zuidwaarts uit en drukte het zand en grind voor zich uit waardoor stuwwallen werden gevormd. Een dergelijke stuwwal ontstond bij het huidige Nordhorn. Toen de ijsskap zich nog verder zuidelijk uitbreidde werden de eerder gevormde stuwwallen overreden en daarmee afgevlakt (zie afb. 2).

Ongeveer 150.000 geleden kwam de ijsskap in Midden-Nederland tot stilstand en waren de stuwwallen van Nijmegen en de Veluwe gevormd (zie afb. 3). In tegenstelling tot Nederland breidde het ijs zich daarna in Duitsland nog verder uit om uiteindelijk pas tegen de hoge flanken van Sauerland en het Rijndal bij Düsseldorf tot stilstand te komen (zie afb. 4).

Al met al werd het hele oerstroombal van de Vecht en daarmee dus ook het Schoonebekerdiep bedekt met een dikke laag ijs. Echter, in de zomer liep het smeltwater vanaf het ijsoppervlak via spleten en gaten naar beneden waar het zich concentreerde in smeltwaterstromen, ook wel subglaciale rivieren genoemd. Een dergelijke subglaciale rivier volgde min of meer het oude oerstroombal van de Vecht. Aan het eind van het Saalien, toen het warmer werd en het landijs ging smelten, ontstonden grote smeltwaterstromen van vele kilometers breed die zand en grind meevoerden. Het huidige Vechtdal was in die tijd dan ook vele malen breder en strekte zich veel verder noordwaarts uit, tot en met het huidige Schoonebekerdiep.

Tijdens de laatste ijstijd, het Weichselien (115.000 – 10.000 BP) bereikte het landijs Nederland niet. In deze ijstijd werden koude perioden afgewisseld met minder koude perioden waardoor de oerstroombalen uit het Saalien de ene keer weer werden uitgediept en de andere keer weer werden opgevuld met zand. In de koudste periodes was in Nederland sprake van een poolwoestijnvlakte en in de 'warmere' periodes heerste hier een toendraklimaat. De Noordzee lag grotendeels droog. In de koude, droge periodes werd de waterstroom uit Duitsland zo klein dat de geulen en zandbanken

van het oerstroombal van de Vecht droog kwamen te liggen. Tijdens het smeltseizoen concentreerde zich het smeltwater zich in een veel kleinere stroom. Zo ontstonden in het ooit veel bredere oerstroombal van de Vecht kleinere laagten die uiteindelijk de dalen van de huidige Vecht, Regge, Schoonebekerdiep, Reest en Dinkel werden (zie afbeelding 5).³

Door de koude en droogte verstoof de wind veel zand waarbij vooral het fijnere zand over grote afstanden werd verplaatst. Hierdoor werd een dik pakket zwakgolvend (stuif)zand, ook wel dekzand genoemd, afgezet. Aan het eind van het Weichselien (en daarmee ook het Pleistoceen) was in het gebied rondom Schoonebeek dan ook sprake van een vrij open steppegebied met een zwak golvend terrein van dekzandkopjes en -ruggen en beekdalen zoals onder andere het beekdal van het Schoonebekerdiep.

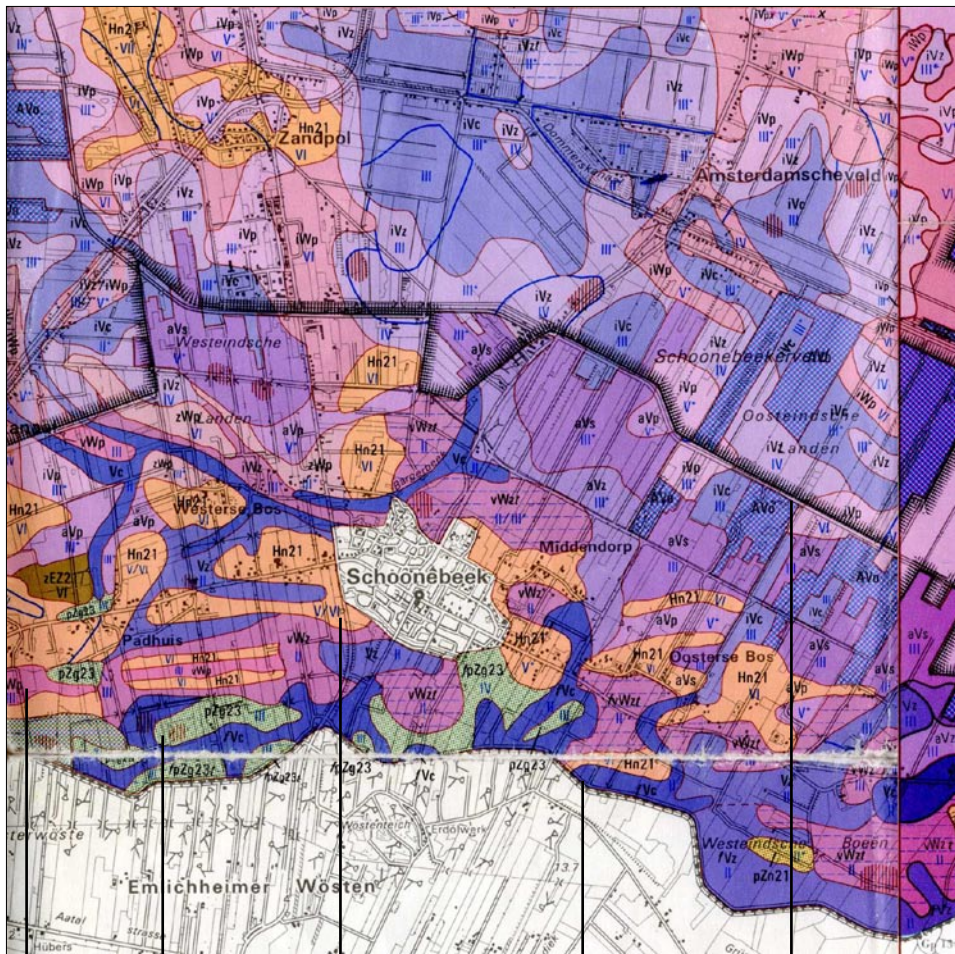
Vanaf het begin van het Holoceen (10.000 BP – thans), de warmer wordende periode waarin we ons nu nog bevinden, is de bovengenoemde Pleistocene ondergrond overdekt geraakt met jongere afzettingen. In de periode tussen 9000 en 5500 v. Chr. steeg onder invloed van het warmer wordende klimaat en daarmee smeltende ijsskap de zeespiegel heel snel, met ongeveer 60 – 75 cm per eeuw. Hierdoor kwam rond 6500 v. Chr. het huidige Nederland aan zee te liggen⁴. Door de stijgende zeespiegel steeg ook de grondwaterstand. In lager gelegen gebieden werd dit proces versterkt door de aanvoer van kwelwater uit hogere delen van het land. Hierdoor ontstonden vooral langs de kust en de rivierdelta van de Rijn en Maas moerassen en vond veenvorming plaats. Naarmate de zeespiegel verder steeg breidden deze (veen)moerassen zich verder landinwaarts uit. Niet alleen langs de kust maar ook in hoog Nederland

¹ BP = Before Present = voor 1950

² Cultuurhistorische Atlas van de Vecht, pag. 22 – 25.

³ Cultuurhistorisch Atlas van de Vecht, pag. 34 – 36.

⁴ Atlas van Nederland in het Holoceen, pagina 42 - 44.

Bodemkaart

Lichtbruin (code Hn): veld-
podzolgronden

Groen (code Zg):
beekeerdgronden

Rose (code W): moerige
gronden = overgang hoog
naar laag

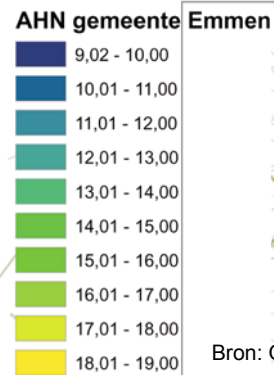
Bron bodemkaart: Stiboka

Paarsblauw (code
Vc): Broekveen/Zeg-
geveen.

Dikke zwarte lijn:
grens veenkoloniaal
gebied

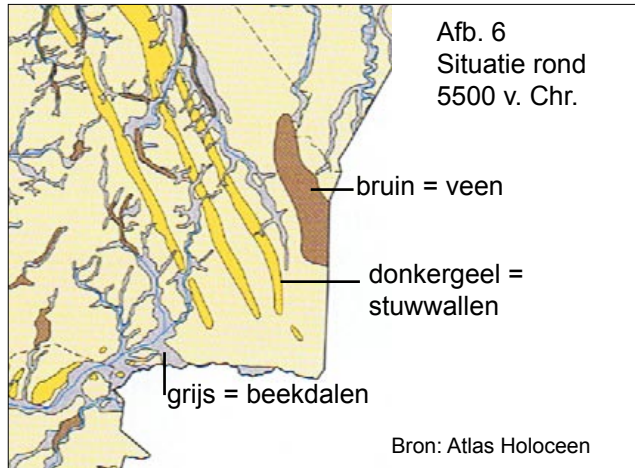
Legenda

Bron: Gemeente Emmen

AHN-kaart; hoogteverschillen door ver-
schillen in zowel aardkundige ondergrond
als ontginningsgeschiedenis.

kon zich lokaal veen ontwikkelen en dan met name in gebieden met een slechte afwatering of veel kwel. In het noorden van de tegenwoordige gemeente Emmen lag een dergelijk gebied (zie afb. 6).

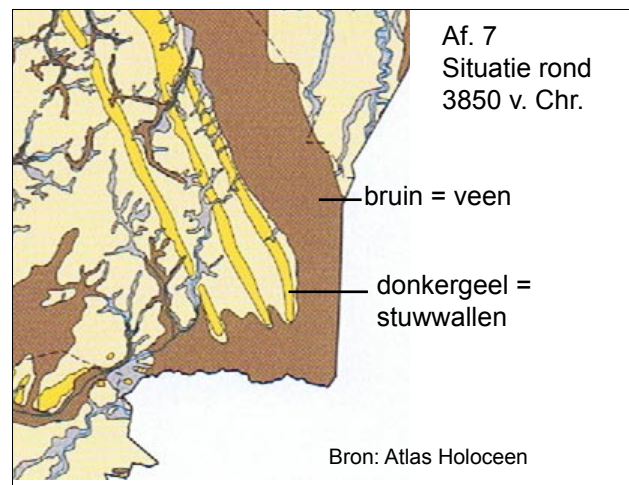
Deze veengroei was dus niet zozeer een direct gevolg van de zeespiegelstijging maar veel meer van een slechte afwatering. Hoewel in de periode 9000 – 5500 v. Chr. in grote delen van hoog Nederland dus nog geen sprake van (sterke) veengroei, veranderde het landschap wel en dan vooral de begroeiing. Van een open steppelandschap veranderde het via een landschap met dennenberkenbossen in een landschap met gemengde bossen waar veel lindes en eiken groeiden. In de lagere, nattere beekdalen zoals het Schoonebekerdiep en de veenbeekjes Barger- en Ellenbeek ontwikkelden zich broekbossen met wilg en els en laagveen (zeggeveen).

In de periode tussen 5500 en 3850 v. Chr. steeg de zeespiegel verder, zij het aanzienlijk minder snel (zie afb. 7). Rond 3850 v. Chr. had de kustlijn, die door de zeespiegelstijging steeds meer landinwaarts was verschoven, zijn meest oostelijke ligging bereikt.⁵

⁵ Atlas van Nederland in het Holoceen, pagina 46 - 49

In deze periode zorgde de combinatie van de stijging van zeespiegel en daarmee grondwaterstand en de verslechtering van de lokale afwatering voor een toenemende veenvorming, ook in het gebied waar nu de gemeente Emmen ligt. Hierbij was sprake van een zichzelf versterkend proces; hoe meer veen er groeide, hoe slechter de afwatering werd en dat bevorderde weer de veengroei. Naarmate het veen dikker werd, kwam het boven het grondwater te liggen en werd het alleen nog gevoed door voedselarme regenwater. In deze voedselarme omgeving kreeg de groei van veenmosveen (=hoogveen) de overhand. Doordat veenmosveen regenwater kan vasthouden, kan het onafhankelijk van het grondwaterpeil groeien. Met een groeisnelheid tussen de tien tot twintig centimeter per eeuw en een watergehalte van 80% tot 90% ontstond ten noorden van het Schoonebekerdiep in de loop der tijd een metersdik vrijwel onbegaanbaar veengebied, het Boertangerveen. Aan de rand van dit veengebied, bij het Schoonebekerdiep waar de afwatering beter was, lagen broekbossen en laagveen.

Rond 3850 v. Chr. was het gebied ten noorden

van Schoonebeek dan ook bedekt met een laag hoogveen. Ook in de eeuwen daarna zette de veengroei door en vormden zich in de loop der eeuwen metershoge veenkoepels met een doorsnede van enkele kilometers. Daar waar deze koepels, ook wel veenkussens genoemd, elkaar raakten, ontstonden afwateringsbeekjes op het veen. De Barger- en Ellenbeek die afwaterden op het Schoonebekerdiep waren dergelijke beekjes op het veen.

De hoogvenen hebben zich tot in de (vroeg) Middeleeuwen uitgebreid waarbij de (toppen van de) veenkussens plaatselijk een dikte van tien meter bereikten. Daarna is de omvang van het veen in Nederland teruggelopen door vooral menselijke activiteiten zoals afwatering, agrarische veenontginningen en turfwinning. Al met al is het natuurlijke hoogveenlandschap in Nederland vrijwel geheel verdwenen. Ten oosten van Schoonebeek ligt nog een restant, het natuurgebied Bargerveen, van het oorspronkelijk hele grote hoogveengebied, het Bourtanger veen.

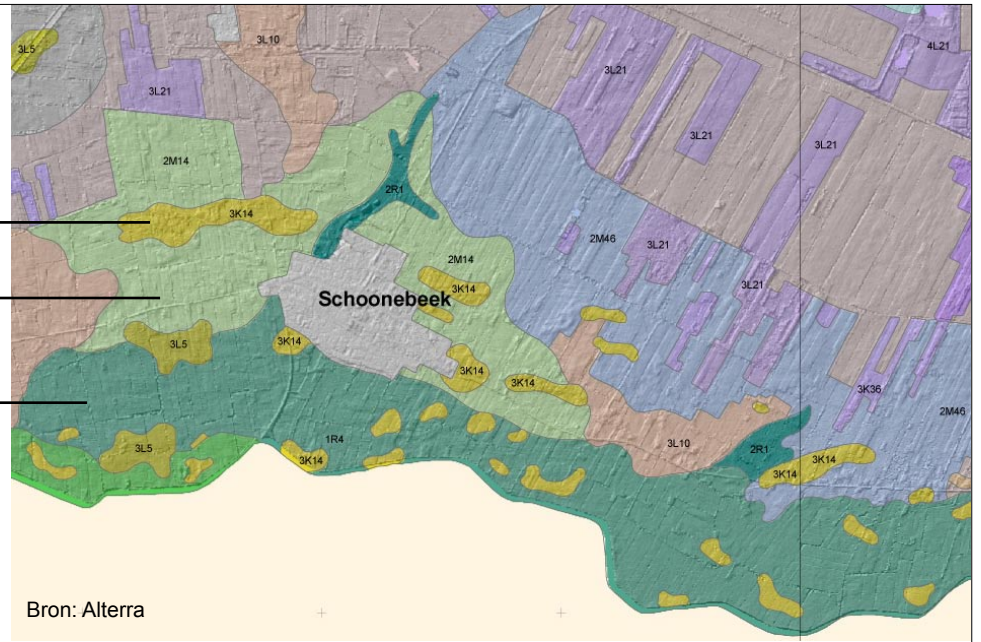
Het veen rondom de drie buurtschappen is vanaf de Middeleeuwen voor agrarische doeleinden ontgonnen en in een later stadium soms niet, soms gedeeltelijk en soms geheel afgegraven. Dit betekent dat er her en der nog veenlagen aanwezig zijn die in hoogte verschillen door inklinking, vertering door veenbranden, het al dan niet opbrengen van mest en het afsteken van turf(strooisel) voor eigen gebruik (zie bodemkaart en AHN-kaart op de pagina hiernaast). Dit in combinatie met bos(stroken) en bomenrijen of singels zorgt voor een uniek kleinschalig landschap met her en der (micro)reliëf als gevolg van de verschillen in zowel de ondergrond als de ontginningsgeschiedenis.

Geomorfologische kaart:

Geel = code 3K14 of 3L5 = Dekzandruggen

Licht groen = code 2M14 = Dekzandvlakte
vervlakt door veen of overstroomingsmateriaal

Donkergroen = 1R4 = Beekdalbodem met veen

Bron: Alterra

Fragment Pijnacker kaart. Bron: Atlas Maior.

Hottingeratlas 1773 - 1794

3. De ontginningsgeschiedenis van het gebied

De eerste kolonisten

Uit archeologische vondsten is gebleken dat met name in het mesolithicum (9000 – 4900 v. Chr.) jagers en vissers in het gebied hebben rondgetrokken.¹ Ook is in 1894 tijdens het turfsteken een opslagplaats met zes bronzen voorwerpen uit de late Bronstijd (ca. 800 v. Chr.) gevonden. Echter, zowel in het Mesolithicum als de Bronstijd was geen sprake van permanente bewoning. Onderzoek heeft uitgewezen dat de eerste permanente bewoning dateert uit de Middeleeuwen. Wanneer de eerste bewoners zich precies in het gebied vestigden en waar zij vandaan kwamen is echter niet bekend. Volgens Minderhoud werd Schoonebeek voor het eerst in een oorkonde van 26 mei 1341 vermeld.² Borger beaamt deze eerste officiële vermelding, maar geeft tevens aan dat al rond het jaar 1150 ene Godfried van Schoonebeek en zijn broer Hendrik in het Westfälisches Urkundenbuch als domheren in Munster werden genoemd.³ Omdat er weinig schriftelijk materiaal is wordt in de literatuur meestal de oorsprong van Schoonebeek in termen van “vanaf de 11^e eeuw” beschreven. Ook over het antwoord op de vraag waar de eerste bewoners vandaan kwamen en of Schoonebeek vanaf het begin van de occupatie op dezelfde locatie is blijven liggen verschillen tot op de dag van vandaag de meningen. Minderhoud veronderstelt op basis van een oorkonde uit 1276 en een uitspraak uit 1315 over een beweidinggeschil dat de oorspronkelijke bewoners zeker geen Drenten van de zandgronden zijn geweest maar mogelijk, dus niet met zekerheid te zeggen, Saxo-Friezen.⁴ Duidelijk is volgens hem wel dat vanaf de 14^e eeuw een grote groep kolonisten uit het Bentheimse land in Schoonebeek neerstreek. Hij baseert zijn mening op het boerderijtype in Schoonebeek (Hallehuis

vakwerkbouw) en op de familienamen die beide op Bentheimse kolonisten wijzen.⁵ Andere auteurs gaan er daarentegen vanuit dat de eerste bewoners van Schoonebeek juist wel uit bestaande Drentse esdorpen kwamen als gevolg van de toenemende bevolkingsdruk aldaar.⁶ Volgens Elerie lijkt het grondgebruik en bedrijfsvoering van Schoonebeek namelijk op die van de esdorpen. Latere studies sluiten zich aan bij één van beide meningen. De conclusie is dat aangenomen mag worden vanaf de 11e eeuw het gebied permanent is bewoond, waarbij onduidelijk is waar de eerste bewoners precies vandaan kwamen.

De agrarische randveenontginningen in historisch perspectief.

De eerste kolonisten die zich permanent in het gebied vestigden troffen een nat en vrij onherbergzaam landschap aan. Hoewel een exact beeld van de oorspronkelijke natuurlijke gesteldheid ontbreekt, mag er van worden uitgegaan dat in het beekdal van het Schoonebekerdiep vrij ondoordringbare

Impressie broekbos Bron: T. Spek

broekbossen lagen met onder andere wilg en els en zegges (grassen) als ondergroei (zie foto broekbos). Ten noorden van het Schoonebekerdiep lag het grote hoogveenmoeras, het Boertangerveen. In deze voedselarme, natte omgeving groeiden vrijwel geen bomen en was dus sprake van een open boomloos landschap (zie foto hoogveen). Het oppervlaktewater van dit hoogveenmoeras werd via een fijnmazig netwerk van slenken afgevoerd richting de veenbeekjes Zwarte beek, Bargerbeek en Ellenbeek die vervolgens weer afwaterden op het Schoonebekerdiep aan de rand van het veen.

Impressie hoogveenlandschap (bij Fochtelloo)

Uit onderzoek is gebleken dat de eerste kolonisten van hoogveengebieden zich vestigden op de overgang tussen het beekdal en het hoogveen.⁷ Loodrecht op de beek werden sloten gegraven waarbij rekening werd gehouden met het hoogste punt op het veen en de stroomrichting van de beek. Op deze manier maakte men gebruik van de natuurlijke afhelling van het veen. Hoogveen is immers koepelvormig en het water stroomde zo vanzelf van de veenkoepel af richting beek.

⁵ Minderhoud, 1980, pagina 52.

⁶ Elerie, 1982, pagina 23.

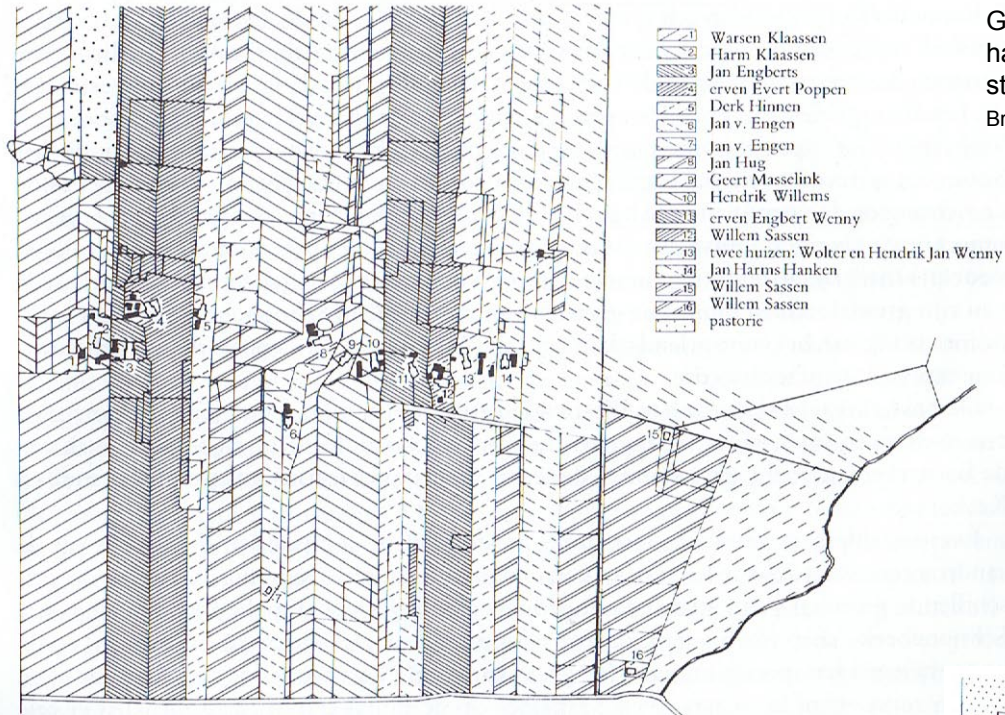
⁷ Zie Elerie, 1982, het veengebied tot 1850.

¹ Archeologisch Bureauonderzoek Emmen, pagina 30.

² Minderhoud, 1980, pagina 40.

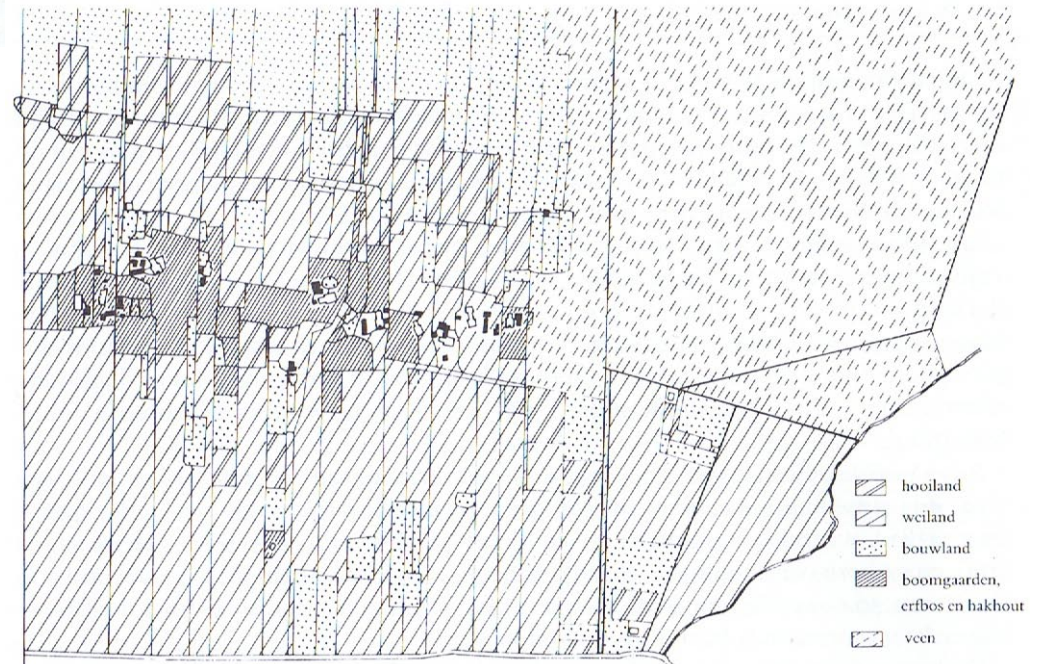
³ Borger, 1984, pagina 385.

⁴ Minderhoud, 1980, pagina 40.

Groepjes boerderijen en stroken percelen in handen van familieleden: Hier de eigendomsstructuur van Westeinde als voorbeeld.
 Bron: Elerie; Veengebied tot 1850.

Het landgebruik binnen de strokenverkaveling en recht van opstrek: Hier Westeinde als voorbeeld.
 Bron: Elerie; Veengebied tot 1850.

Uit de geomorfologische en de bodemkaart blijkt dat men zich bij Schoonebeek vestigde op de aanwezige dekzandruggen en –koppen in het overgangsgebied van beek naar veen (zie kaart op pag. 10 en 8). Onduidelijk is waarom men bepaalde dekzandruggen wel en andere niet heeft gekozen als eerste vestigingsplaats.

De eerste kaarten van het gebied dateren uit de eerste helft van de 17^e eeuw. Op de Pijnacker kaart uit 1638 en de kaart van Overijssel van Ten have uit 1649 wordt Schoonebeek vermeld. (zie Pijnacker kaart op pag. 10). Echter, beide kaarten geven alleen zeer algemene topografische informatie en gegevens over bijvoorbeeld de bebouwing- of verkavelingstructuur ontbreken. Pas vanaf de 17^e eeuw geven grondschattingen en later ook de kadastrale en topografische kaarten een goed beeld van dergelijke structuren en daarmee de ontginningsgeschiedenis van het gebied. Zo laat de kaart uit de Hottingeratlas uit 1773 – 1794 buurtschapjes in een min of meer verspringende structuur zien. Op verschillende afstanden van het Schoonebekerdiep waren zo verschillende buurtschapjes te onderscheiden zoals Westeinde, met een vrij duidelijke lineaire structuur, Kerkeinde (huidige dorp Schoonebeek), Middendorp en Oosteinde (nu Oosterse Bos). Tussen Westeinde, nu Westerse Bos geheten, en de andere drie buurtschappen lag de Bargerbeek (zie kaart op pag. 10).

De ontginningsstructuur van de drie buurtschappen heeft bepaalde karakteristieken die enigszins doen denken aan die van een esdorp en andere die juist passen bij een (rand)veenontginning. Zo leek de oorspronkelijke bebouwingstructuur grofweg op die van een esdorp. De boerderijen lagen als kleine onregelmatige clustertjes met enkele erven bijeen.⁸ Deze clusters bestonden uit familie-

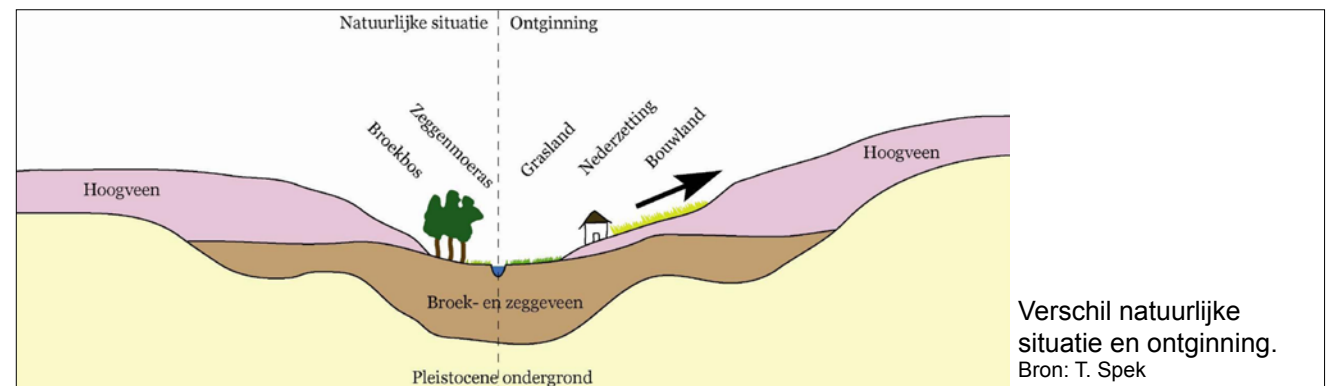
groepen die waarschijnlijk het resultaat waren van vroegere erfsplitsingen (zie tekening op pag. 12). Een dergelijke structuur leek meer op die van een esdorp dan die van een (rand)veenontginning waarbij de boerderijen naast elkaar langs de ontginningsas (weg of beek) lagen.

Het verkavelingspatroon direct rondom de boerderijen was vrij onregelmatig en blokvormig en kwam min of meer overeen met die van een esdorp. Daarentegen leek de verkavelingstructuur wat verder van de boerderij juist helemaal niet op die van een esdorp en is dan ook conform de ‘normale’ patronen van een oude agrarische veenontginning. Zeer karakteristiek voor agrarische (rand)veenontginningen zoals die van de buurtschappen is de langgerekte strokenverkaveling. Hierbij lagen de boerderijen op hoevestroken die zich noordelijk uitstrekten richting het hoogveen en zuidelijk richting Schoonebekerdiep. Het recht van opstrek, het recht van de eigenaar om de onontgonnen gronden te ontginnen zolang deze in het verlengde liggen van de grensslotten van zijn in cultuur gebrachte gronden vormden zo de parallelle stroken. Deze parallelle stroken werden ‘opstrek’nde ploats’n’ genoemd.

Binnen de stroken was sprake van verschillende soorten agrarisch landgebruik welke in principe vergelijkbaar was met die van de Drentse esdorpen. Langs het Schoonebekerdiep lagen op de laagste gedeelten de hooilanden, herkenbaar

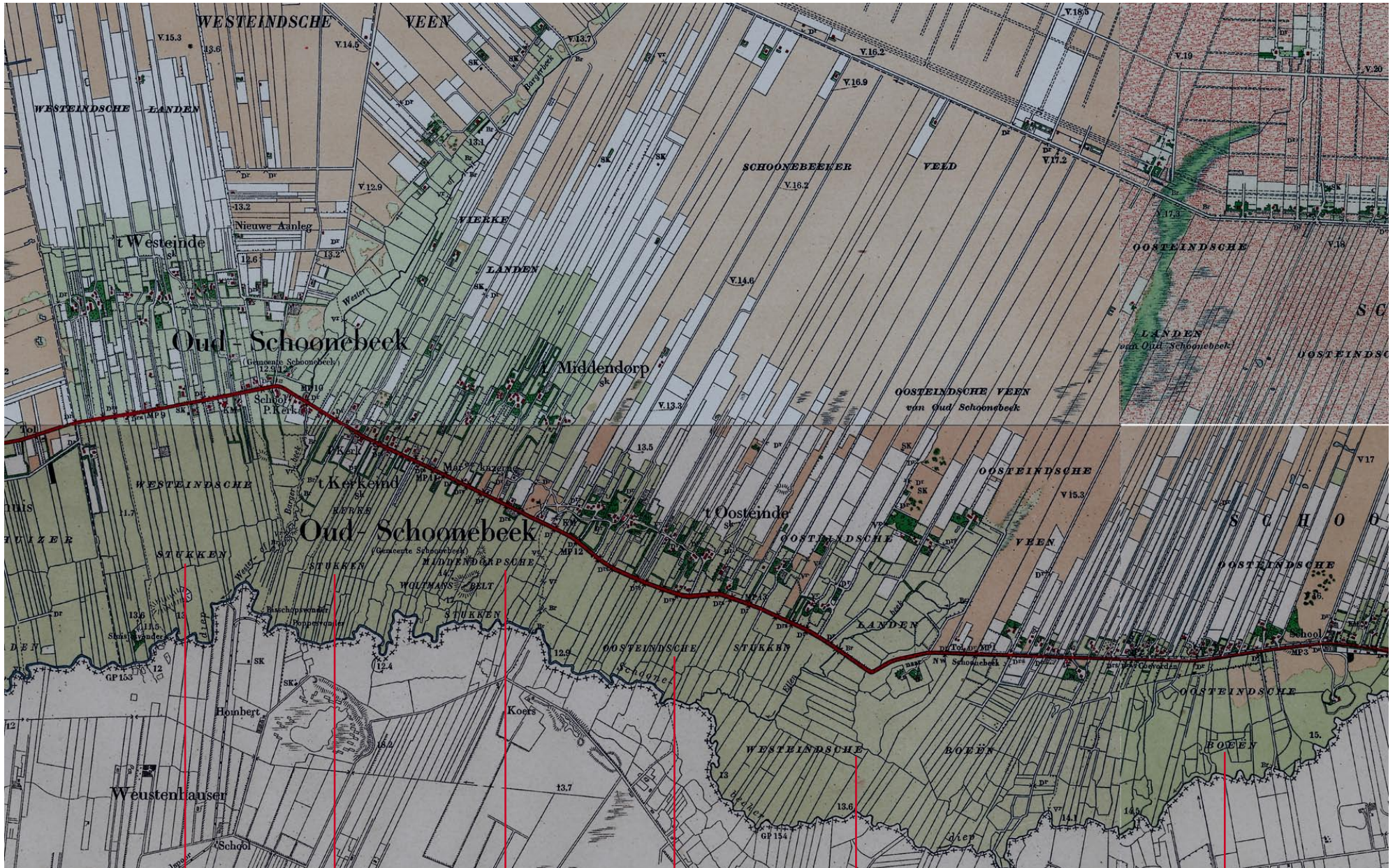
aan de veldnamen met het woord ‘maden’. Daarop aansluitend lagen op de iets hogere gronden de weilanden, de koelanden, waarop het droog genoeg was om het vee in de zomer te laten grazen. Vervolgens de boerderij met daaromheen een ruim erf en tuinakkers, goorns genoemd, en weidekampjes. Verder noordwaarts strekten zich de akkers, bouwlanden, uit op het veen (zie tekening op pag. 12). Doel van vroege randveenontginningen zoals die van Schoonebeek was dus het agrarisch gebruik van het veen en niet zoals bij de verveningen uit de negentiende en twintigste eeuw, het afgraven van het veen voor de commerciële turfwinning. Bij randveenontginningen werd alleen turf gestoken voor particulier gebruik.

Hoewel de bovengeschetste gemengde bedrijfsvoering doet denken aan die van het esdorpenlandschap, waren er ook verschillen ten aanzien bedrijfsvoering, zowel wat betreft de akkerbouw als de veeteelt. Veenontginningen als Schoonebeek hadden niet de beschikking over hoger gelegen zandgronden, de esgronden, waarop akkers konden worden aangelegd. De akkers, bouwlanden, lagen in Schoonebeek niet op het zand maar op de hoger gelegen veengronden (zie tekening hieronder). Deze werden eerst ontwaterd door middel van greppels en vervolgens ontgonnen als bouwland. Hiervoor werden de akkers voortdurend

⁸ Elerie, 1982, pagina 72.

Veldnamen bij Schoonebekerdiep op de chromotopografische kaart van ca. 1910

Westeindsche stukken

Kerke stukken

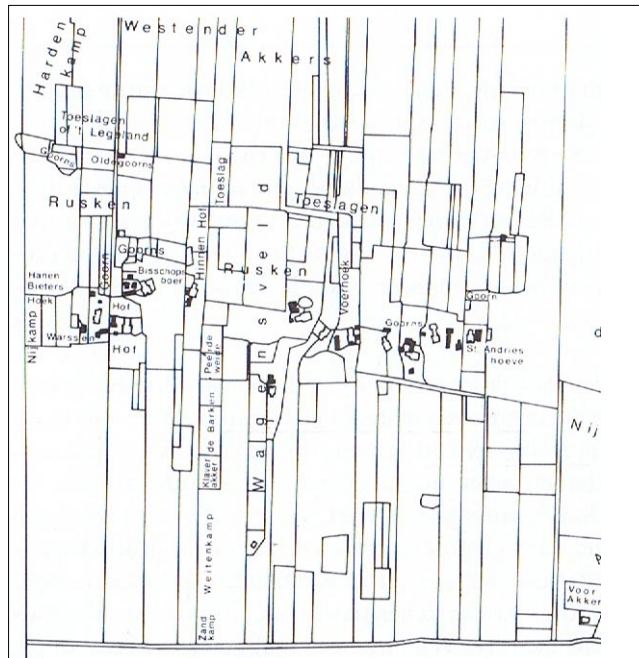
Middendorpsche stukken

Oosteindsche stukken

Westeindsche boeën

Oosteindsche boeën

zwaar bemest. Karakteristiek voor deze agrarische veenontginningen is dat de afwatering leidde tot een aanhoudende inklinking en oxidatie van het veen. Hierdoor daalde het maaiveld voortdurend, werd het veen weer natter en degenereerden de veenakkers. Op deze manier werd men gedwongen deze akkers op te geven en nieuwe aan te leggen, binnen de opstrek, verder op het veen. Zo konden oude bouwlandakkers bij de boerderijen verworden tot wei- of hooiland. Dergelijke gedegeneerde akkers zijn in de buurtschappen herkenbaar aan de veldnaam 'rusken'. Dit betekent natte, inferieure weidevegetatie

Veldnamen Westeinde. Bron: Elerie, Veengebied tot 1850

(zie tekening hieronder).

Naast het regelmatig verplaatsen van de veenakkers is ook de opkomst van de veenboekweitteelt van belang geweest voor de expansie van agrarische

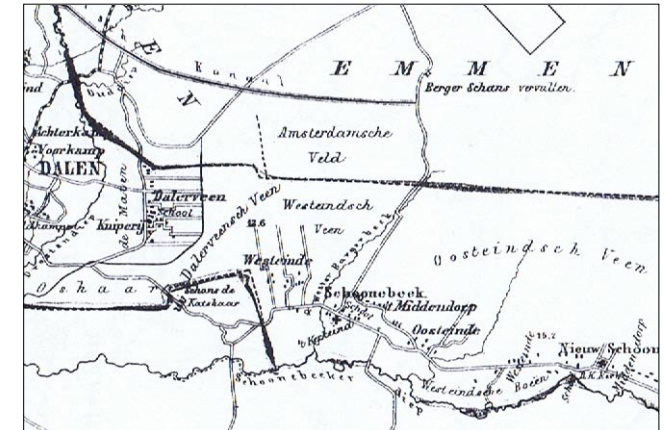
activiteiten op het veen. Hoewel op beperkte schaal al in de zeventiende eeuw veenboekweit werd verbouwd binnen de opstrek, kreeg de boekweitteelt onder invloed van hogere graanprijzen vooral vanaf 1750 een hoge vlucht. Op het veen, ook buiten de opstrek, werd op grote schaal de boekweitteelt toegepast; greppels werden aangelegd en grote delen van het veen regelmatig afgebrand om zo de bovengrond vruchtbaarder te maken. In Schoonebeek en omgeving vond deze expansie vooral plaats ten oosten van de Ellenbeek, het gebied waar nu Nieuw-Schoonebeek ligt. De Hottingerkaart (1773 – 1794) geeft de strokenverkaveling van greppels goed weer. Deze gronden werden in die tijd

Hottingeratlas 1773 - 1794: Strokenverkaveling op het veen bij Nieuw-Schoonebeek.

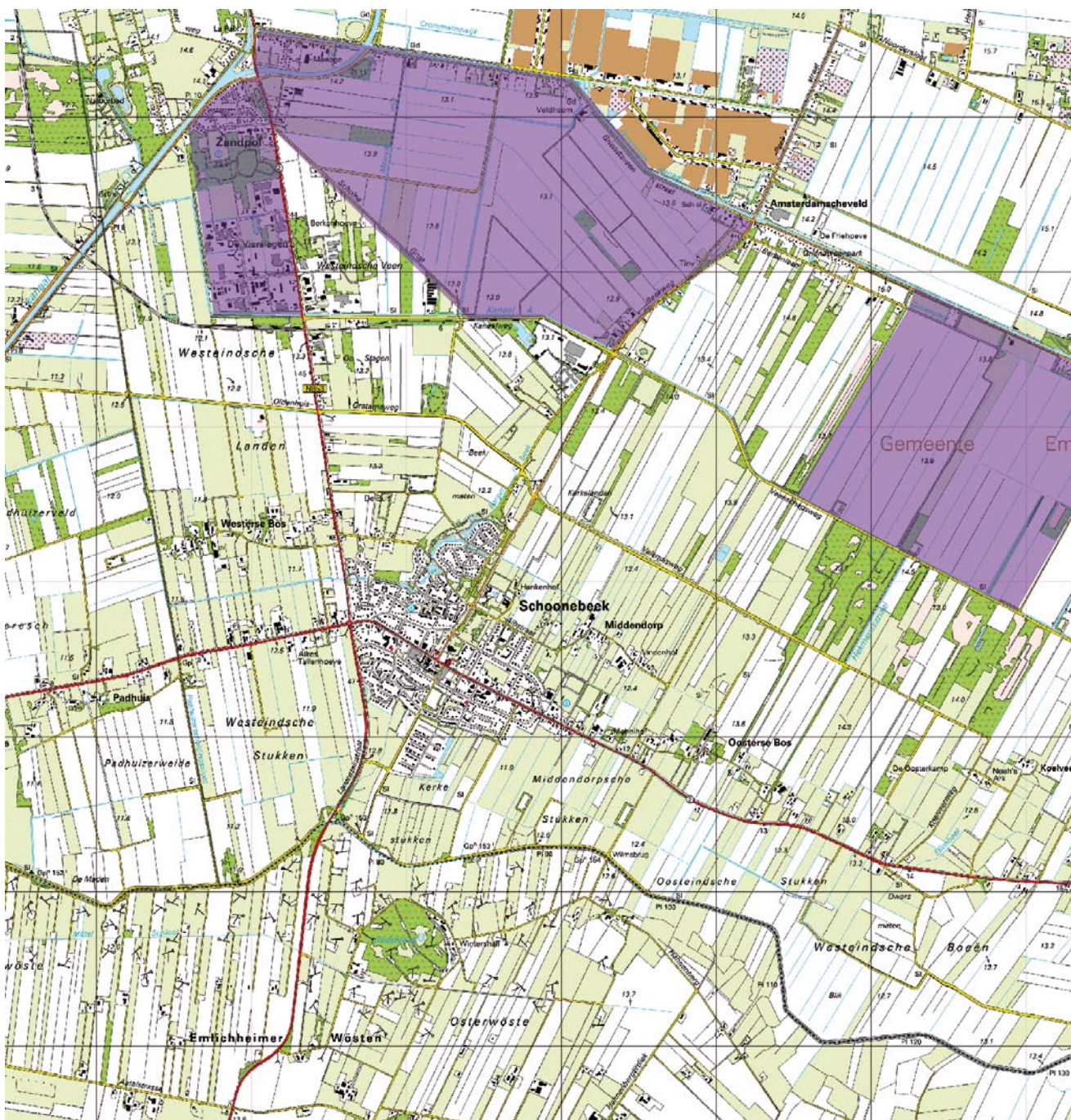
door de Schoonebeker boeren vooral verpacht aan Duitse kolonisten (zie Hottingeratlas hieronder). De veenboekweitexpansie met de voortdurende aanleg nieuwe akkers leidde tot veel grensconflicten tussen de Schoonebeker boeren en de boeren van Noord- en Zuidbarge. Na jaren van procederen

werd de uiteindelijke grens tussen de toenmalige gemeentes Dalen en Emmen door middel van een Koninklijk Besluit pas op 17 mei 1847 vastgelegd. Na het besluit ontstond een 'punt' in de grens. Daarvoor liep de grens min of meer rechtdoor richting de Duitse grens (zie kaart hieronder).

Gemeente Emmen 1867: rechte grens met gemeente Dalen. Bron: Gemeente Atlas Drenthe

Ook ten aanzien van de veeteelt verschildte de bedrijfsvoering tussen de zandboeren en de veenboeren van Schoonebeek en omgeving. Dit betrof zowel de rundveehouderij als schapenhouderij. Omdat het oppervlakte akkerbouwland van de Schoonebeker veenboeren naar Drentse maatstaven relatief beperkt van omvang was, legden zij zich meer toe op veeteelt en dan met name de opfok van slachtossen. De toenemende vraag naar vlees uit de sterk groeiende steden van Europa was hier de reden voor. De runderen werden een deel van het jaar geweid op de gemeenschappelijke gronden ten oosten van de Ellenbeek, dus niet in het gebied rondom de buurtschappen waar het recht van opstrek gold. Of alle vier de buurtschappen ieder een eigen gemeenschappelijk weidegebied had is niet bekend.

Schoonebeek en omgeving; paars = gebied, geprojecteerd op de kaart van 2005, dat is verveend door middel van wijken.

Bron topografische kaart: Gemeente Emmen

Opmerkelijk is dat de topografische kaarten alleen de namen 'Westeindsche booën' en 'Oosteindsche booën' vermelden en niet 'Middendorpse of Kerkeinsche booën' (zie kaart op pagina 14). In deze weidegebieden lagen de veeschuren (booën) waarin in de zomer de ossen 's avonds door de booheren (veehoeders) werden gestald. Omdat het gezamenlijke weidegebieden betrof was daar geen recht van opstrek en was de verkavelingsstructuur van deze weidegronden dan ook niet strookvormig. De oudste gegevens over de booën staan in de grondschattingen uit 1650 terwijl de oudste kartering dateert uit 1729.⁹ In 1752 kende de gemeenschappelijke marke van Schoonebeek 31 booën, terwijl aan de zuidzijde van het Schoonebekerdiep in het Bentheimse er 13 lagen. Hoewel de opfok van ossen door middel van booën ook elders in Drenthe en in Duitsland plaatsvond, is Schoonebeek in die zin uniek dat hier deze specialisatie lang, tot in de negentiende eeuw, heeft stand gehouden. De rundveehouderij door middel van booën was in de zeventiende eeuw nog relatief extensief. De booën kenden nog geen hooilanden en bijgebouwen voor de opslag van hooi. Voor wintervoeding was men nog volledig afhankelijk van de hooivoorraad van het moederbedrijf in Schoonebeek zelf. Omgekeerd was het moederbedrijf weer afhankelijk van de mest van runderen omdat in die tijd de schapenhouderij in Schoonebeek maar zeer beperkt was. Na 1700 vond er een intensivering en verdere specialisatie van de rundveehouderij plaats. Dit werd mogelijk omdat de hooiproduktie rondom de booën toenam nadat aparte hooilandjes (maochies) waren aangelegd en aparte opslagschuren opgericht. Hierdoor werd men minder afhankelijk van het stalvoer van het moederbedrijf en kon het vee langer rondom de booën verblijven. Doel was een verdere specialisatie. Weg van de opfok van magere ossen richting de

opfok van de veel duurere stalossen. Deze laatste werden in de winter gestald en konden al in het vroege voorjaar op de markt worden verhandeld om daarna bij de consumptiecentra te worden vetgemest. Al in hetzelfde seizoen, in oktober, konden ze worden geslacht. De vetmestperiode was dus veel korter en dat betekende een aanzienlijke lagere kosten voor de vetweiderij in de buurt van de steden (consumptiecentra). De opfokgebieden zoals Schoonebeek namen nu de laatste, in verband met het gebrek aan veevoer lastige, laatste winterstalling voor hun rekening. Schoonebeek kon hierbij profiteren van het feit dat Denemarken, vanouds de leverancier van stalossen, als exporteur wegviel nadat eind zeventiende eeuw de handelspolitiek van de Republiek werd gewijzigd en de import van ossen zwaar werd belast. Dit betekende dat de jaarlijkse import van duizenden ossen vanuit Denemarken stil kwam te liggen en gebieden als Schoonebeek daarvan profiteerden. In tegenstelling tot de armere beekdalgronden van de zandgronden waren de weidegronden rond het Schoonebekerdiep relatief vruchtbaar en breed. Zo konden de boeren van Schoonebeek zich meer richten op de opfok. De rundveehouderij bij het Schoonebekerdiep en dan met name in die gebieden waar men het vee gezamenlijk weidde, leidde ook tot grensconflicten met de Münsterse boeren. Uiteindelijk werd er een conventie op 11 oktober 1784 gesloten waarin de grens tussen Groningen en Drenthe en het Munsterse gebied werd geregeld. Hierdoor kwamen een aantal Schoonebeker booën op Duits grondgebied te liggen.

Naast de vetweiderij verschilde ook de schapenhouderij met die van de zandgronden elders in Drenthe. De boeren op de zandgronden richtten zich meer op de graanverbouw waarbij voor de mestproductie vooral schapen werden

gehouden op de gemeenschappelijke heidevelden. In tegenstelling tot de zandgronden was schapenhouderij bij Schoonebeek en omgeving geen zaak van gemeenschappelijk geweide kudden. De schaapskuddes werden op het veen ten noorden van de akkers gehoed. Daarnaast was de schapenhouderij bij Schoonebeek in vergelijking met de zandgronden ook beperkter. Pas in de negentiende eeuw groeide de schapenhouderij bij Schoonebeek en omgeving en kreeg het een wat duidelijker plaats in de bedrijfsvoering. Omstreeks 1850 bestond de gemiddelde bedrijfskudde in Schoonebeek uit ongeveer zestig tot honderd schapen.¹⁰

In de negentiende eeuw traden wederom een aantal belangrijke veranderingen op. Dankzij stijgende graan- en pachtprizen gingen meer en meer Schoonebeker boeren over tot de verkoop van de veengronden ten oosten van de Ellenbeek. Deze werden verkocht aan Duitse kolonisten uit met name Münsterland. Rond 1805 vestigden zich dan ook de eerste Duitse bewoners. Zij richtten zich vooral op de veenboekweitteelt op het veen. Mede onder invloed van de verkoop van de veengronden, maar ook door de opkomst van de boekweitverbouw en modernisering van de landbouw verdween gaandeweg de booënexploitatie bij het Schoonebekerdiep. Begin negentiende eeuw werd Nieuw-Schoonebeek gesticht en deze gemeenschap bestond oorspronkelijk dan ook vooral uit Duitse bewoners. Nieuw-Schoonebeek maakte, evenals Oud-Schoonebeek, in die tijd deel uit van de gemeente Dalen. In 1884 scheidde beiden zich af van deze gemeente en werd een eigen gemeente, gemeente Schoonebeek, gesticht. Ruim honderd jaar bleef Schoonebeek een aparte gemeente om in 1998 op te gaan in de gemeente Emmen.

⁹ Elerie, 1982, pagina 67.

¹⁰ Elerie, 1982, pagina 71.

1955; topografische kaart: verharde paden richting jaknikkers. Merendeel is aangelegd op historische paden of strokenverkaveling

Bron: Gemeente Emmen

Verveningen

Vanaf 1850 kwamen de verveningen ten noorden van Schoonebeek in de toenmalige gemeente Emmen op gang. In 1860 – 1866 kwamen het Dommerskanaal en de Zuidersloot gereed ter ontsluiting van de venen op het grondgebied van de gemeente Emmen. De Zuidersloot vormde gedeeltelijk de grens tussen de gemeente Emmen en het grondgebied van Schoonebeek (toen nog gemeente Dalen). In 1884 kwam het Stieltjeskanaal gereed.

In tegenstelling tot de gemeente Emmen, waar het veen systematisch en grootschalig is afgegraven, zijn de verveningen bij Schoonebeek altijd relatief beperkt geweest. Zo werkten er rond 1900 gemiddeld slechts vijftig personen in de vervening.¹¹

Hoewel in 1919 door de boeren van Oud-Schoonebeek het veenschap 'Het Oud-Schoonebeekerveen' werd opgericht, werd er vooral voor eigen particuliere doeleinden huisbrandturf gestoken.

In de jaren daarna werd Kanaal A vanuit het Stieltjeskanaal aangelegd en werd de turfstrooiselfabriek van de vervener A. Veldkamp, de N.V. Oud-Schoonebeker Turfstrooiselfabriek (later: N.V. Turfstrooiselfabriek en Veenderij A. Veldkamp) opgericht. Echter, slecht een relatief klein gedeelte van het Oud Schoonebekerveld en Nieuw-Schoonebekerveld is systematisch verveend door middel van wijken (zie kaart op pag. 16).

Al met al is de conclusie gerechtvaardigd dat de verveningen in Schoonebeek in vergelijking met Emmen een geringe economische rol hebben gespeeld. Echter, de invloed op het landschap is tot op de dag van vandaag nog herkenbaar. Omdat

sommige delen niet, andere gedeeltelijk en weer andere wel zijn verveend, kent het gebied namelijk veel verschillen in reliëf. Ook zorgt de combinatie van de oude smalle strookverkaveling met aanpalend gebieden met brede veenkoloniale wijken (brede sloten) voor een afwisselend landschap waarin de verschillende stadia van de veengeschiedenis wordt weerspiegeld.

Aardoliewinning

Naast de veenontginningen heeft ook de aardoliewinning zijn sporen nagelaten in het landschap. Tijdens de Tweede Wereldoorlog, in 1943, werd door de toenmalige Bataafse Petroleum Maatschappij een olieveld ontdekt van zestien bij vijf kilometer met een totale hoeveelheid van 170 miljoen kubieke meter olie.¹² Tijdens de oorlog werd er weinig olie geproduceerd. Nadat in 1947 de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM) werd opgericht kwam de oliewinning goed op gang. De oliewinning zorgde enerzijds voor veel werkgelegenheid. In de jaren tachtig van de vorige eeuw verzorgde de olie-industrie plus toeleveranciers samen ruim veertig procent van de Schoonebeker werkgelegenheid.

De oliewinning had ook zijn effect op het landschap: ja-knikkers werden opgericht en er werd maar liefst 130 kilometer aan wegen aangelegd om de installaties te bereiken. De wegen volgden vooral de reeds bestaande verkavelingstructuur (zie kaart op pag. 18) waardoor de opstreckende verkavelde percelen wel beter bereikbaar werden omdat de boeren de wegen vrij mochten gebruiken.

De oliewinning had ook een ander neveneffect. Omdat de boeren huurinkomsten kregen van

de productielocaties op hun land is er altijd weinig belangstelling geweest om over te gaan tot ruilverkaveling. Hierdoor is veel van de oude verkavelingstructuur tot op de dag van vandaag nog herkenbaar. Dit betekent ook dat de agrarische sector langer kleinschalig is gebleven.

Nadat de oliewinning in verband met de economisch onrendabele situatie in 1996 was stopgezet, is de winning dankzij de hoge olieprijs in 2011 weer opgestart. De winning vindt nu niet meer plaats door middel van ja-knikkers maar door stoominjectie. Deze installaties, te samen met de kilometers lange bovengrondse pijpleidingen, bepalen tegenwoordig mede het landschappelijke beeld. Dit is vooral het geval bij Westerse Bos waar de installaties en pijpleidingen in de directe omgeving van het buurtschap liggen.

Conclusie

Nadat de eerste kolonisten zich hadden gevestigd op de overgang tussen het beekdal van het Schoonebekerdiep en het grote hoogveengebied, het Bourtangerveen, is gebied rondom de buurtschappen ontgonnen door middel van het recht van opstrek. Dit heeft geleid tot de, voor een agrarische veenontginning zo karakteristieke, strokenverkaveling. Hoewel de bedrijfsvoering door de eeuwen heen regelmatig is veranderd is de strokenverkaveling tot op de dag van vandaag nog steeds herkenbaar. Datzelfde geldt, soms in meer en soms in mindere mate, voor de bebouwing-, paden- en groenstructuur rondom de buurtschappen. Omdat er per buurtschap verschillen zijn, zal in de volgende hoofdstukken dan ook specifiek de ruimtelijke structuur van de drie buurtschappen worden geanalyseerd.

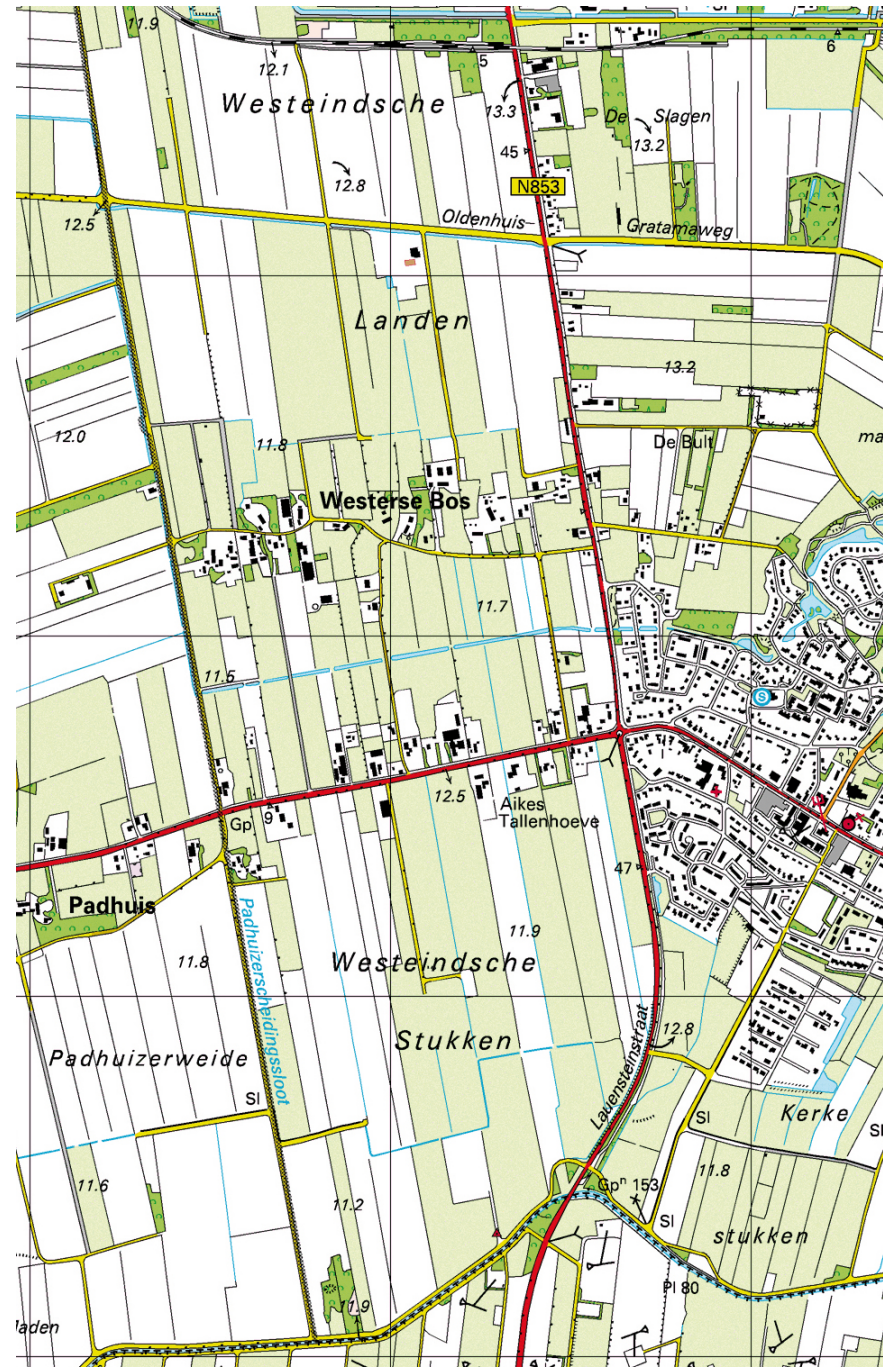
¹¹ De Jong, 1982 pagina 258.

¹² De Jong, 1982, pagina 267.

Westerse Bos en omgeving

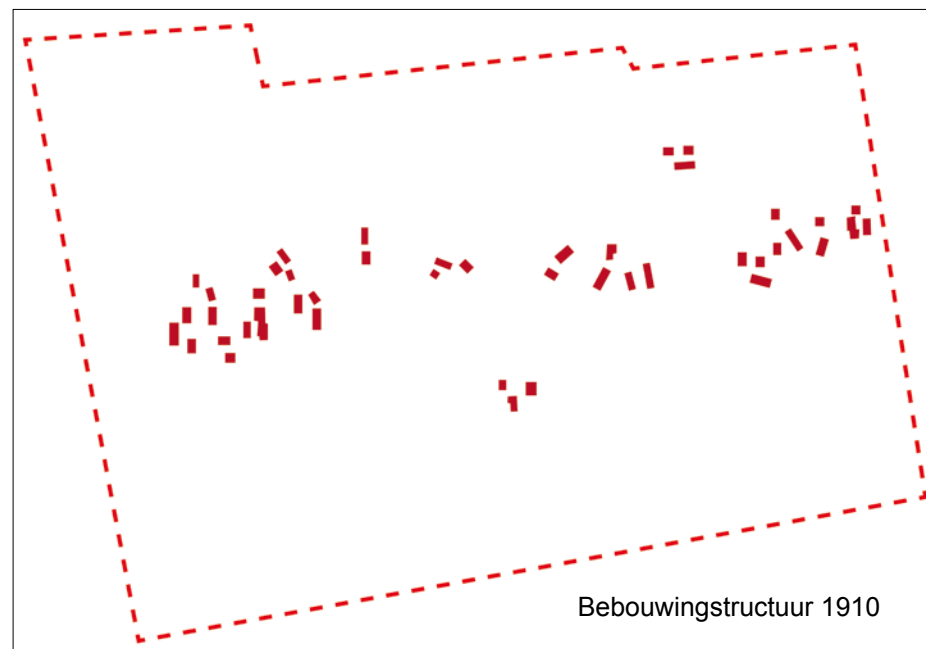
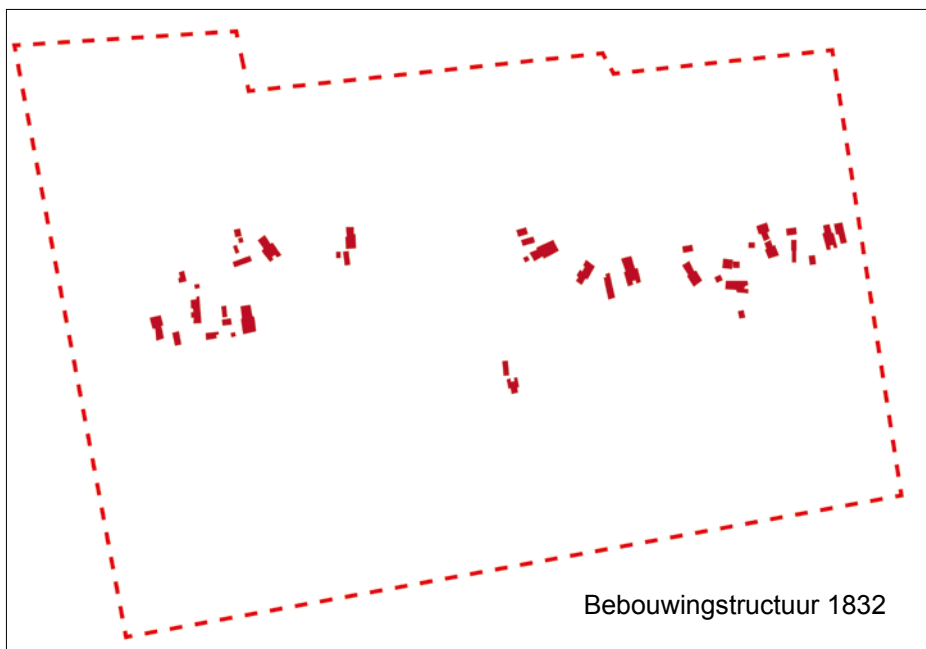
1773 - 1794

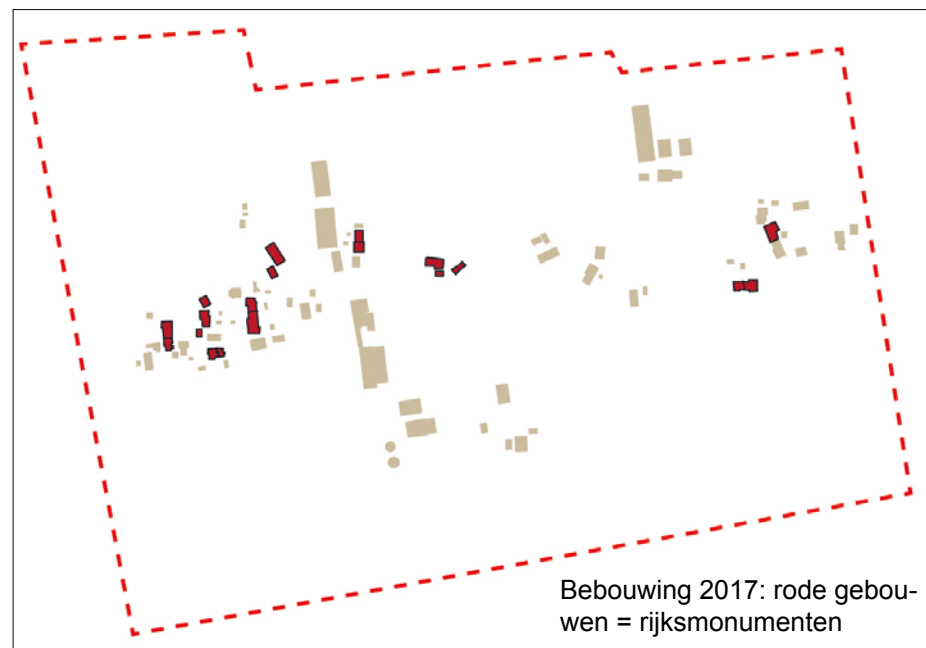
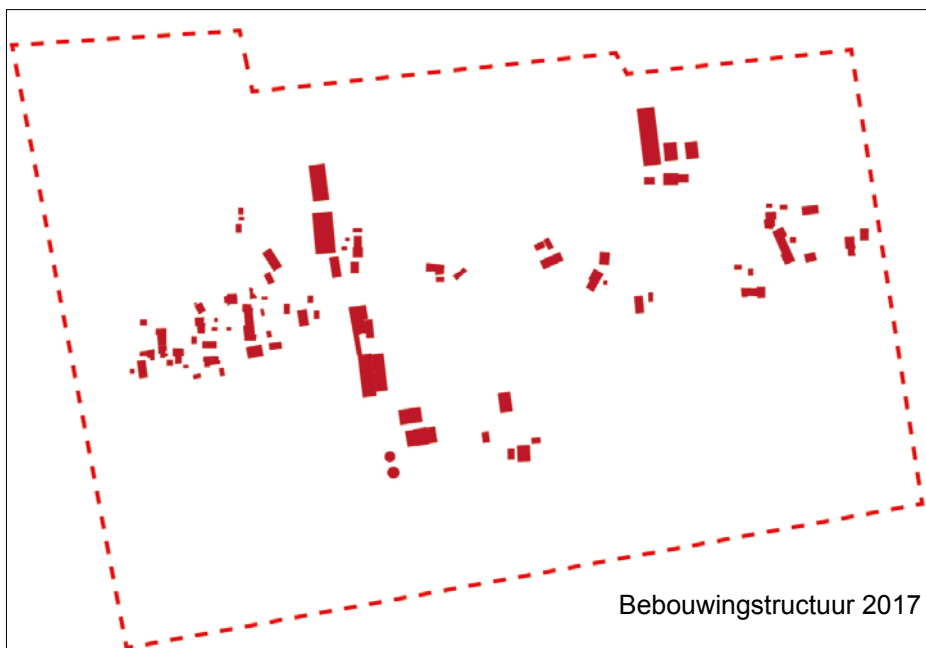
2005

Ruimtelijke structuur Westerse Bos
in historisch perspectief

Stippellijn = grens plangebied bestemmingsplan

4 De ruimtelijke structuur van Westerse Bos

In dit hoofdstuk wordt de ruimtelijke structuur van Westerse Bos geanalyseerd. De ruimtelijke karakteristieken worden eerst apart beschreven en in hun cultuurhistorische context geplaatst. Op deze manier wordt inzicht gegeven in de verschillende aspecten van de historische ontwikkeling van de huidige ruimtelijke structuur. Vervolgens wordt totaalbeeld gegeven waarbij de samenhang tussen de verschillende karakteristieken wordt geschetst en conclusie worden getrokken ten aanzien van het huidige ruimtelijk beeld. Uiteindelijk worden een aantal ruimtelijke voorwaarden geformuleerd.

De volgende ruimtelijke karakteristieken komen achtereenvolgens aan bod:

- * Beschermd dorpsgezicht
- * Bebouwingstructuur
- * Wegenstructuur
- * Verkavelingstructuur
- * Groenstructuur
- * Conclusies en ruimtelijke voorwaarden

Beschermd dorpsgezicht Westerse en Oosterse Bos
Zowel Westerse Bos als Oosterse Bos is sinds 1969 een beschermd dorpsgezicht. De toelichting bij het besluit van beide buurschappen is gelijk met uitzondering van de hieronder cursief geschreven tekst. De toelichting is als volgt geformuleerd: “Oud-Schoonebeek is één van de streekdorpen, die op de dreentse veengronden in de zuid-oosthoek van de provincie tot ontwikkeling zijn gekomen. De structuur van dit type nederzetting wijkt sterk af van de aanleg van de plaatsen, welke op de diluviale gronden zijn ontstaan, z.g. brinkdorpen. Het karakter van vele van de langgerekte streekdorpen is door allerlei wijzigingen en vernieuwingen sterk veranderd, het dorpsbeeld heeft daarbij veel aan aantrekkelijkheid ingeboet. Een gunstige uitzondering op deze ontwikkeling vormt Oud-Schoonebeek, waarvan een tweetal delen, de buurschappen ‘Oosterse Bos’ en ‘Westerse Bos’ in oorspronkelijke staat bewaard is

gebleven. De hier aanwezige boerderijen behoren tot de mooiste die in dit gewest worden aangetroffen. *De buurschap Westerse Bos, gelegen ten noorden van de Nieuw Amsterdamseweg, bestaat uit een aantal aan de Linthorst Homanlaan (opm.: straatnaam anno 2018: Westersebos) liggende boerderijen, waarvan vooral de nrs 5, 8-10, 12-14, 11-13, 17, 21, 23, 26-28 en 30 van bijzonder goede kwaliteit zijn. Vele van de onder deze nummers ressorterende opstallen zijn nog voorzien van met riet beklede topgevels en bestaan nog ten dele uit vakwerkbouw. De wijze waarop de hoeven aan beide zijden van de weg gesitueerd zijn, op zich verlandinwaarts uitstrekken de parallele kavels, verleent aan de buurschap een voor het Drentse streekdorp typerend karakter. Voor het behoud van het aspect zijn de mede binnen de omgrenzing getrokken akkers onontbeerlijk”.*

Bebouwingstructuur

De Hottingeratlas uit 1773 – 1794 laat zien dat Westerse Bos uit enkele naast elkaar liggende, clusters bebouwing bestond (zie pag. 24). In vergelijking met Middendorp en Oosterse Bos leek de bebouwing van Westerse Bos in die tijd het meest op de lineaire bebouwingstructuur die zo karakteristiek is voor historische agrarische veenontginningen. Echter bij een gebruikelijke lineaire structuur is de hoofdweg (of de beek) de ontginningsas waarlangs bebouwing staat op min of meer dezelfde rooilijn en met dezelfde nokrichting. De Hottinger-atlas uit 1773 – 1794 geeft bij Westerse Bos daarentegen geen doorgaande weg direct langs de bebouwing weer.

De kadastrale kaarten van 1832 zijn de eerste kaarten in Nederland waarbij de bebouwing en percelen op schaal zijn weergegeven. In 1832 bestond de bebouwing van Westerse Bos uit twee grote groepen boerderijen met daartussen een alleenstaande boerderij met schuur (zie pag. 22). Het oostelijke cluster zou ook als een verspringende

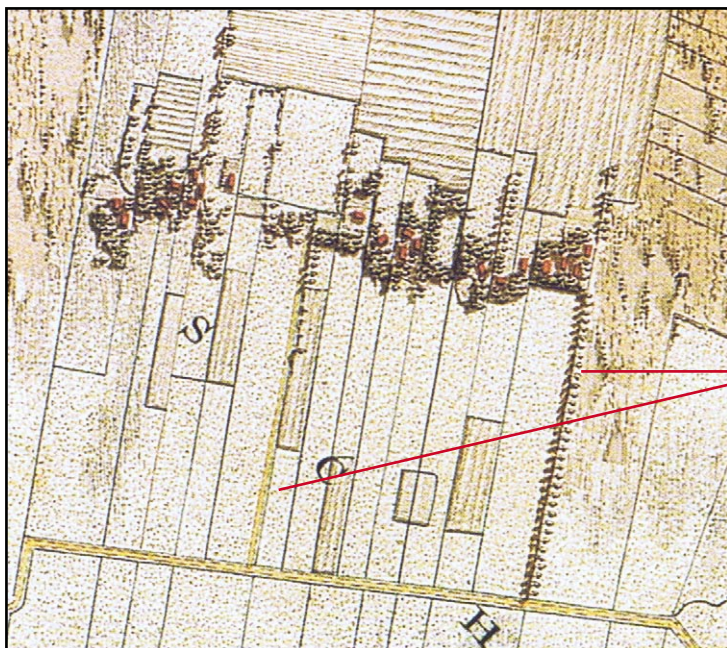
rij boerderijen kunnen worden omschreven. Echter, hoewel de boerderijen in het oostelijke deel meer op één lijn lijken te liggen, is niet echt sprake van één rooilijn. Bovendien hadden de boerderijen verschillende nokrichtingen. Van een ‘normale’ lineaire structuur was dus geen sprake.

De bebouwingstructuur van het westelijke cluster doet denken aan die van een klein esdorp. Er is namelijk sprake van een losse structuur met één of enkele hoofdgebouwen (boerderijen) met meerdere bijgebouwen. Binnen en tussen de clusters zijn grote en kleine open ruimten en doorzichten. Zoals uit de analyse van hoofdstuk drie is gebleken, werden de boerderijen in deze clusters bewoond door groepjes familieleden. Voor geheel Westerse Bos gold dat er sprake was van grote variatie van de positionering van de gebouwen ten opzichte van elkaar en daarmee ook van nokrichtingen. In 1832 was er nog steeds geen bebouwing langs de Europaweg.

Rond 1910 was de bebouwingstructuur in Westerse Bos zelf relatief weinig veranderd. Het westelijke deel was enigszins verdicht door de toename van het aantal schuren en boerderijen. Daarnaast waren er enkele boerderijen met schuren buiten de reeds bestaande clusters bijgekomen en op andere plaatsen boerderijen of schuren verdwenen (zie pag. 22). Echter, als geheel was de bebouwingstructuur van het buurtschap weinig veranderd. Ook de korrel (omvang) van de gebouwen was vrijwel hetzelfde gebleven. Gegeven deze omvang bestond het merendeel van de bebouwing uit boerderijen met, in omvang verschillende, schuren.

In 1910 was vooral de bebouwing buiten het buurtschap, namelijk langs de Europaweg, toegenomen.

Ook in de periode 1910 – 1975 veranderde de hoofdstructuur van het buurtschap vrijwel niet. Zoals gebruikelijk in een agrarische omgeving werden er

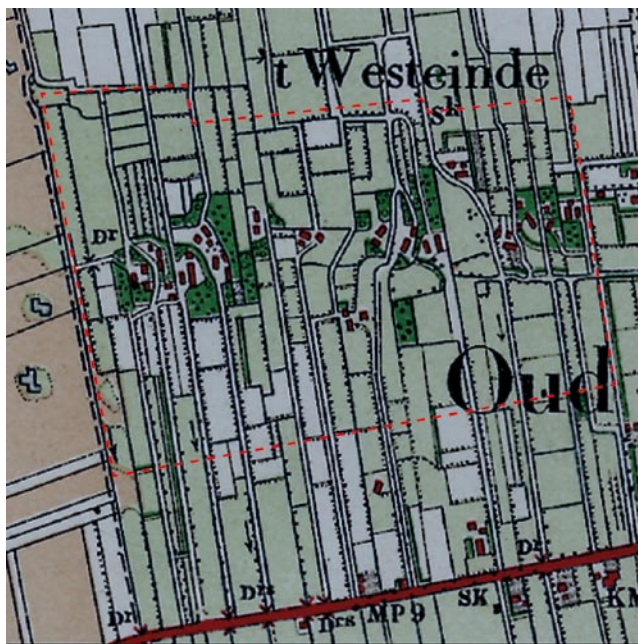
1773 - 1794
(kaart niet noord-zuid gericht)

paden

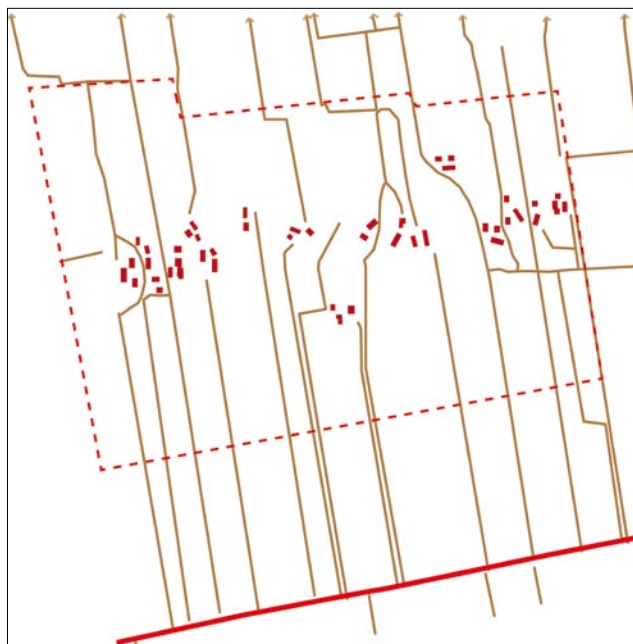

Kadastrale kaart 1832

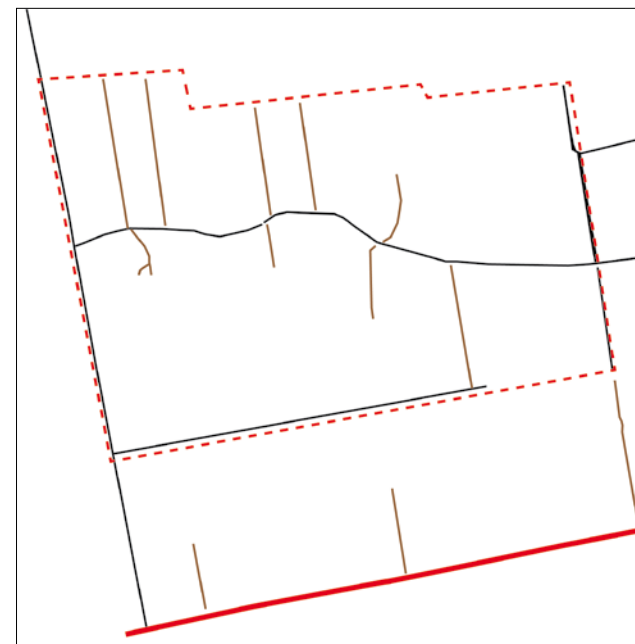
pad als kadastraal perceel

Chromotopografische kaart 1910

Padenstructuur 1910; paden vanuit bebouwing

Paden- en wegenstructuur 2017

natuurlijk wel schuren of boerderijen veranderd of afgebroken en herbouwd.

Na 1975 is er een aantal gebouwen, vooral schuren, toegenomen waarbij zowel de korrel als ligging van deze nieuwbouw afwijkt van de historische bebouwingstructuur. De omvang van deze schuren is namelijk niet alleen groter, zij zijn ook recht op de kavel geplaatst. Bovendien is een deel van deze schuren buiten de bestaande bebouwing geplaatst waardoor ze ook vrij prominent in het zicht staan. Vooral de omvangrijke schuren aan de zuidkant van Westerse Bos hebben geleid tot een verdichting van de voormalige open ruimte tussen het buurtschap en de Europaweg. Deze verdichting is verder versterkt door de recente nieuwbouw van oliewinningsinstallaties.

Wat betreft de architectuur en het materiaalgebruik kan worden geconcludeerd dat de agrarische oorsprong nog steeds in de huidige bebouwing wordt weerspiegelt door de relatief grote omvang van het hoofdgebouw en een veelheid aan, in omvang en functie verschillende, bijgebouwen. Ook het materiaalgebruik weerspiegelt op veel plaatsen nog het historische karakter. Oorspronkelijk gebruikte men voor de bouw van de boerderijen en bijgebouwen materialen die voorhanden waren. De grote rieten kap, de topgevels van riet, hout of zelfs heideplaggen zijn hier voorbeelden van. Evenals de versieringen van stro aan de zijgevels van schuren en schaapskooien en het gebruik van Bentheimer kalksteen. Bij de oudste boerderijen is het gebruik van vakwerk nog aanwezig. Van latere datum is het gebruik van dakpannen en baksteen. Van alle boerderijen is het merendeel tegenwoordig in gebruik als woonhuis. Bijzonder in Westerse Bos is de aanwezigheid van een oude hoge (voorraad)schuur bij de groep boerderijen in het westelijke deel van het buurtschap. Hier staat ook nog een restant van een aardappelopslagschuurtje. Het oudste type boerderij

van Drenthe, het hallenhuis, is ook te vinden in Westerse Bos. Het basiskenmerk van het hallenhuis is de vrijstaande gebintconstructie waarop het dak rust. Het woonhuis en het agrarische gedeelte, de deel, bevonden zich onder één dak waarbij er oorspronkelijk geen scheiding bestond tussen het woon- en het agrarische gedeelte. Karakteristiek voor het hallenhuis zijn ook de lage gootlijnen en grote dakvlakken van riet (vroeger stro). Bij de oudste boerderijen ligt de baanderdeur vaak richting de weg. Zo kon de boer immers gemakkelijk met het vee en materiaal naar het land.

Van de drie buurtschappen kent Westerse Bos de meeste boerderijen, al dan niet met bijbehorende schuren, die een rijksmonumentale status hebben (zie pag. 22).

Andere boerderijen zijn van latere leeftijd, soms uit de 20ste eeuw, en hebben dan ook meestal (gedeeltelijk) een pannendak. Daarnaast zijn, zoals vaak bij boerderijen, in de loop der tijd her- en verbouwingen geweest. Hierbij is in een aantal gevallen sprake van modern materiaalgebruik zoals kunststof kozijnen, asbest platen of moderne gevelstenen uit de 20ste eeuw. De ene keer is daarbij wel en de andere keer niet gebruik gemaakt van een historiserende stijl. Zo is de boerderij op Westerse Bos 8 een voorbeeld van een historiserende stijl herbouwd.

Sommige boerderijen bij Schoonebeek en omgeving hebben Duitse karakteristieken. Zo werd wel Bentheimer zandsteen gebruikt voor plinten, gevelstenen of waterputten.

Westerse Bos kent ook een aantal opvallende typen boerderijen. Zo bestaan de dubbele boerderijen op huisnummers 8–10, op 11–13 en op 12–14 uit twee delen die aan elkaar vast zijn gebouwd.

Al met al betekent dit dat de historische losse bebouwingstructuur waarbij de boerderijen met bijgebouwen in onregelmatige groepjes met

verspringende rooilijnen bij elkaar liggen vrij gaaf en herkenbaar aanwezig is. Deze structuur is echter voornamelijk waarneembaar in het buurtschap zelf. Dit in tegenstelling tot het visuele beeld van buitenaf richting het buurtschap. De grote nieuwbouwschuren en de NAM-locaties bepalen aan de zuidkant het beeld en belemmeren het zicht op de historische bebouwingstructuur van Westerse Bos.

Daarnaast is door de toename van de bebouwing langs de Europaweg het zicht in de loop der tijd ook beperkter geworden. De historische situering waarbij vanaf het noorden (het veen) zicht was op het buurtschap, en andersom vanuit het buurtschap zicht op de omliggende landschap is nog vrij goed aanwezig. Aan de noordzijde van het buurtschap zijn de zichtlijnen op het landschap dan ook behouden gebleven en vanaf de Oldenhuis-Gratemaweg is nog steeds zicht op het buurtschap.

Wegenstructuur

De huidige Europaweg werd al in de Hottingeratlas uit 1773 – 1794 weergegeven. Daarnaast liepen er in die tijd twee paden vanaf Westerse Bos richting deze weg. Beide paden liepen evenwijdig aan de strokenverkaveling, terwijl het oostelijke pad eveneens aan beide zijden was beplant met bomen (zie kaart op pag. 24).

De kadastrale kaarten van 1832 werden voor de eigendomsbelastingen gemaakt waardoor bepaalde topografische gegevens niet of minder duidelijk werden weergegeven. Dit betekent bijvoorbeeld dat (voet)paden op de kaart werden gezet indien het pad een eigen perceelnummer had. Indien het geen eigen perceelnummer (= eigenaar) had, dan werd het niet op de kaart gezet. Uit de vermelding van het grondgebruik in de kadastrale legger kan dan een pad of weg worden herleid. Voor de reconstructie van de totale wegenstructuur is hier een combinatie van militaire, topografische en kadastrale kaarten

1930

1935

1955

1963

1975

1987

Bron: Gemeente Emmen

gebruikt.

De kadastrale kaart van 1832 van Westerse Bos laat slechts aan de oostzijde van het buurtschap een oost – west gericht pad zien. De kaart uit 1910 geeft een uitgebreidere padenstructuur weer. Vanuit de verschillende clustertjes boerderijen liepen onverharde paden richting zowel de Europaweg als het veen. De padenstructuur liep hierbij evenwijdig aan de strookvormige verkavelingstructuur (zie kaart en tekening op pag. 24). Zoals al weergegeven op deze kadastrale kaart laten ook de topografische kaarten in het oosten van het buurtschap een stukje, oost – west gericht pad zien. Het pad liep ook in die tijd nog niet door richting de andere clusters boerderijen. Al met al was in die tijd de padenstructuur in lijn met de verkavelingstructuur noordwest – zuidoost gericht. Bijzonder detail is dat het aantal paden dat richting Europaweg liep in Westerse Bos hoger is dan in de twee andere

buurtschappen. Ook liepen er in Westerse Bos meerdere paden direct naast elkaar. In tegenstelling tot Westerse Bos kende Middendorp slechts één zo'n 'dubbelpad' met twee paden direct naast elkaar. Oosterse Bos kende geen dubbelpaden. In tegenstelling tot de beide andere buurtschappen liepen er rond 1910 ook al veel paden vanuit Westerse Bos richting het noordelijk gelegen veen.

In de crisisperiode van de jaren dertig van de vorige eeuw is in het kader van de werkverschaffing een nieuwe, verharde oost – west georiënteerde, weg aangelegd die de verschillende cluster boerderijen met elkaar verbond (zie kaart op pag. 26). Hierbij volgde de weg aan de oostzijde het oorspronkelijke pad en werd de weg vervolgens westwaarts langs de reeds bestaande bebouwing geleid. Deze fasering in de tijd heeft geleid tot het bochtige tracé waarbij de passant een grote diversiteit aan

grotere en kleinere ruimten en doorzichten passeert met gevarieerde clustertjes van 'verspringende' bebouwing. Hiermee wijkt het tracé dus af van veel andere randveenontginningen waar de weg vóór of tegelijkertijd met de bebouwing als ontginningsas werd aangelegd.

In 1930 was noord - zuid lopende weg, de huidige N853, verhard. De huidige Klaassensweg is na 1935 verhard.

In tegenstelling tot de beide andere buurtschappen nam in de periode 1930 – 1935 het aantal paden in Westerse Bos richting het veen vrijwel niet meer toe. In Westerse Bos waren de paden namelijk al in vóór 1910 aangelegd.

De vondst van het olieveld tijdens WOII leidde vooral na de oorlog tot grote infrastructurele werken in Schoonebeek en omgeving. In 1955 waren de Oldenhuis-Gratemaweg en, in het verlengde daarvan, de Valendisweg aangelegd. In tegenstelling tot de omgeving van de andere twee buurtschappen werden in Westerse Bos geen verharde wegen langs de bestaande perceelsgrenzen richting de jaknikkers aangelegd. De jaknikkers bij Westerse Bos werden in 1955 nog benaderd vanaf de N853 en Klaassensweg (zie kaart op pag. 26)

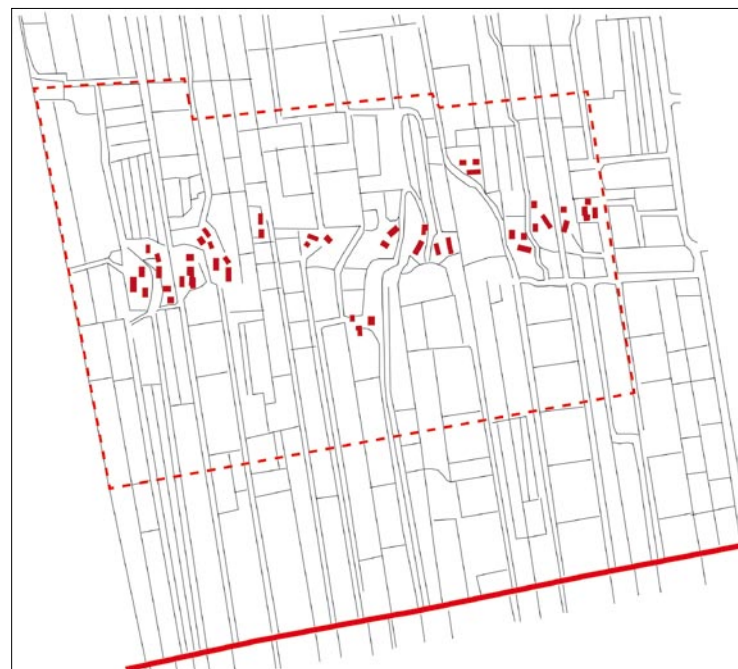
In de periode 1955 – 1963 verdween vooral het een aantal onverharde paden richting Europaweg. Ten noorden van Westerse Bos was het aantal jaknikkers toegenomen. De toegang tot deze installaties vond deels plaats via de reeds bestaande paden. In 1973 waren de paden richting de jaknikkers als verhard weergegeven. Omdat er meer jaknikkers in de directe omgeving van Westerse Bos stonden dan rondom de beide andere buurtschappen lagen hier ook meer wegen. Vergelijkbaar met de andere buurtschappen volgden deze verharde wegen ook hier de oude paden- en verkavelingstructuur. Met het verdwijnen van de jaknikkers, vooral na de tweede helft van de jaren tachtig zijn ook een aantal paden verdwenen. Echter, tot op de dag zijn er vanaf de Oldenhuis

Westerse Bos;
restant historisch
pad richting veen

Links: 1832; ver-
kavelingstructuur
met bebouwing

Rechts: 1910 ver-
kavelingstructuur
met bebouwing

Links: 2017; verka-
velingstructuur met
bebouwing

Gratemaweg nog steeds (restanten van) paden aanwezig (zie kaart pag. 20).

Ten behoeve van de oliewinning is na 1987 in het gebied tussen Westerse Bos en de Europaweg, loodrecht op de historische verkavelingsstructuur, een pad naast de pijpleidingen en de brede afwateringsloot aangelegd. Deze optelsom van pad, buizen en brede sloot dwars op de oude structuur in een gebiedje van nog geen kilometer breed heeft er in visueel opzicht tot een rommelig geheel geleid. De verschillende loodrecht op elkaar staande structuren concurreren visueel met elkaar waardoor de historische noord – zuid structuur een stuk minder herkenbaar is in het veld.

Verkavelingsstructuur.

De kadastrale kaarten uit 1832 zijn de eerste kaarten waarop de verkavelingsstructuur op schaal zijn weergegeven. De zo karakteristieke strokenverkaveling waarbij het recht van opstrek vanaf het Schoonbekerdiep tot ver in het veen liep is goed herkenbaar op de kaart (zie pagina 28). Oorspronkelijk liep ten noorden van Westerse Bos de strokenverkaveling voorbij het Stieltjeskanaal. In de eerste helft van de 20ste eeuw werden deze stroken doorbroken door de optelsom van de aanleg van het Stieltjeskanaal, Kanaal A, de goederenspoorlijn, de Oldenhuis-Gratemaweg en tenslotte het industrieterrein Vierslagen. Uiteindelijk is de verkavelingsstructuur tussen Westerse Bos en

de Oldenhuis-Gratemaweg goed behouden gebleven, terwijl de structuur in het gebied tussen deze weg en de spoorlijn redelijk goed herkenbaar is gebleven.

De ruilverkaveling uit de tweede helft van de vorige eeuw heeft relatief weinig invloed op de verkavelingsstructuur ten noorden van Westerse Bos gehad. Ten zuiden van Westerse Bos zijn wel nog enkele percelen samengevoegd. In de periode 1965 – 1975 werd tussen de Europaweg en Westerse Bos de karakteristieke noord – zuid gerichte strokenverkavelingsstructuur voor het eerst doorbroken door de aanleg van de al eerder genoemde brede oost – west gerichte afwateringsloot halverwege de Europaweg en het buurtschap. De aanleg van buizen, pad en brede sloot heeft de noord – zuid structuur visueel verzwakt. Bijzonder detail van de huidige verkaveling bij alle drie buurtschappen is het (micro)reliëf dat mede is ontstaan als gevolg van het recht van opstrek. Door dit recht bewerkte iedere individuele boer zijn eigen strook veen. Dit betekent dat her en der nog veenlagen aanwezig zijn die in hoogte variëren door verschillen in inklinking, oxidatie, veenbranden ten behoeve boekweitteelt, al dan niet voortdurend opbrengen van mest of afsteken van turf voor eigen gebruik. Daarnaast is door het (gedeeltelijk) verdwijnen van het veen de pleistocene ondergrond met zijn dekzandkoppen aan het oppervlak komen te liggen. Deze combinatie van de ondergrond en ontginning zorgt in de gehele omgeving van Schoonebeek en Nieuw-Schoonebeek voor een bijzonder (micro)reliëf op kavelniveau.

Strookverkaveling en micoreliëf; golvend terrein en historisch pad op voormalig 'veendijkje'.

Groenstructuur 1910

Groenstructuur 2017

Groenstructuur

Oorspronkelijk bestond het groen in alle drie buurtschappen vrijwel geheel uit 'gebruiks'groen; groen dus dat vooral nuttig was voor het dagelijks gebruik en niet zozeer als tegenwoordig voor de sierwaarde. Het betrof vooral erfbosjes, fruitboomgaarden, perceelsrandbegroeiing en moestuinen. De bosjes en randbegroeiing deden dienst als veekering en/of hak-, gereedschap- of bouwhout.

Al in de Hottingeratlas uit 1773 – 1794 leken de boerderijen in een groene oase te liggen (zie pag. 24). Rondom de bebouwing was veel beplanting van bomen, bosjes en perceelsbegroeiing. In Westerse Bos was bovendien een pad richting de huidige Europaweg beplant met bomen en ook enkele perceelsranden richting het veen waren beplant.

Ook de kaart van 1910 laat de karakteristieke erfbosjes en opgaande beplanting rondom de bebouwing goed te zien (zie pag. 30).

De topografische kaart van 1910 maakt een onderscheid tussen hagen (heggen), bomen of houtwallen/hakhoutstroken. In vergelijking met de twee andere buurtschappen had Westerse Bos relatief veel hagen (en bomen als perceelsrandbegroeiing. Deze hagen als perceelsrand lagen vooral tussen het buurtschap en de Europaweg en in mindere mate in noordelijke richting het veen. Aan de noordzijde van het buurtschap lagen zij vooral rondom de weilandjes dicht bij de bebouwing (zie tekening op pag. 30). Verder naar het noorden lagen de akkers en hier waren hagen als veekering dus niet nodig.

Nadat in de jaren dertig van de vorige eeuw de oost – west gerichte weg was verhard, zijn nadien langs deze weg bomen geplant. De kaart van 1955 geeft deze laanbeplanting goed weer. Opmerkelijk is dat er geen bomen ter hoogte van het meest westelijke groepje boerderijen staan weergegeven op de kaart (zie pag. 26).

Vanaf 1955 zijn de zo karakteristieke erfbosjes in het oostelijke deel van Westerse Bos wat afgenomen. De bosjes of bomengroepen rondom de boerderijen in het westelijke deel hebben daarentegen goed stand gehouden.

Ook nam de perceelsrandbeplanting (bomenrijen en hagen) na 1955 zodanig af dat zij vrijwel allemaal zijn verdwenen. Tussen het Westerse Bos en de Europaweg staan nog enkele restanten van bomenrijen. Deze restanten staan echter vooral ten zuiden van het plangebied van het bestemmingsplan. Richting het noorden herinneren ook enkele bomenrijen nog aan de oude perceelsrandbegroeiing.

De conclusie is dat Westerse Bos nog steeds een aantal cultuurhistorische groenstructuren kent die nauw samenhangen met het agrarische verleden van deze veenontginning en die tot op de dag van vandaag beeldbepalend zijn voor het buurtschap. Het betreft vooral de bosjes en solitaire bomen op en rond de privéterreinen en (restanten van) bomenrijen of houtwallen. Hoewel niet direct gerelateerd aan de veenontginning en pas in de 20ste eeuw aangeplant, is de laanbeplanting langs de weg Westersebos inmiddels beeldbepalend. Ook is de aanwezigheid van grasbermen, of beter; de afwezigheid van sierbeplanting in de berm, in cultuurhistorisch opzicht belangrijk omdat het mede het landelijke en dorpse karakter bepaalt. Voor de aanwezige monumentale en waardevolle bomen en groenstructuur verwijzen wij naar de gemeentelijke bomenlijst op pagina 62 van dit rapport

Boomgroepen en bosjes bij bebouwing

Waardering ruimtelijke structuur Westerse Bos

Conclusie en ruimtelijke voorwaarden

De losse, gevarieerde, bebouwingstructuur waarbij de boerderijen als 'strooigoed' zonder een vaste rooilijnen opzichte van elkaar staan en waarbij sprake is van open ruimten tussen zowel de boerderijen als de verschillende clusters boerderijen is tot op de dag van vandaag nog goed herkenbaar.

De nog aanwezige strookvormige verkavelingstructuur en de daaraan evenwijdige paden en restanten beplanting, in combinatie met her en der microreliëf, geven nog steeds een goed beeld van de historische langwerpige strookverkaveling

die samenhang met het recht van opstrek richting Schoonebekerdiep en het veen.

Deze strokenverkaveling is vooral rondom het meest westelijke en het meest oostelijke deel van Westerse Bos nog het meest gaaf aanwezig. In het middelste deel van het buurtschap is deze deels verdwenen door samenvoeging van kavels en de bouw van omvangrijke schuren en oliewinningsinstallaties. De oost – west gerichte brede afwateringssloot met weg en pijpleidingen verstoren bovendien het beeld.

Het opgaand groen van de bosjes rondom de losjes gegroepeerde boerderijen is voor het merendeel aanwezig. Dat geldt in veel mindere mate voor de

bomenrijen en perceelsrandbegroeiing. Alle hagen als perceelsrand zijn verdwenen en de huidige bomenrijen zijn slechts enkele relictten uit een veel groter bestand aan houtopstanden uit het verleden.

Al met al zorgt in het Westerse Bos de optelsom van de nog aanwezige historische bebouwingstructuur en groenstructuur en in mindere mate verkavelingstructuur en wegenstructuur voor een grote cultuurhistorische en visueel ruimtelijke samenhang. Dit geldt vooral voor het westelijke gedeelte van het buurtschap met het groepje rijksmonumentale boerderijen en bosjes.

Bovengenoemde leidt tot de volgende essentiële ruimtelijke voorwaarden:

- * Westerse Bos is een beschermd dorpsgezicht
- * Een combinatie van structuur- en beeldbepalende bebouwing met een losse bebouwingsstructuur waarbij zowel de nokrichtingen als de positie ten opzichte van elkaar en de weg varieert.
- * Open ruimten tussen de gebouwen onderling en de hoofdweg en groepjes gebouwen.
- * Karakteristieke opstreckende strokenverkaveling richting Europaweg/Schoonebekerdiep en het voormalige veen in het noorden.
- * Onverharde paden evenwijdig aan de strokenverkaveling.
- * Opgaand geboomte langs stroken percelen en/of onverharde paden.
- * Open ruimtes en zichtlijnen tussen Westerse Bos en de Europaweg en Westerse Bos richting het noorden.
- * Waardevol reliëf in en rond de nederzetting
- * Besloten kleinschalig karakter door veel opgaand geboomte, bosjes en perceelsrandbegroeiing.
- * Karakteristieke beplanting in het buurtschap en evenwijdig aan de strokenverkaveling.
- * Bestaande breedte en de klinkerverharding van de hoofdweg zijn beide beeldbepalend.
- * Bomen langs de hoofdweg bepalen mede besloten beeld.

Zuidzijde Westerse Bos: optelsom brede afwateringssloot, weg, pijpleidingen, NAM-locatie en grote schuren verzwakken karakteristieke verkavelingstructuur en belemmeren zicht op bebouwing van het buurtschap.

Middendorp en omgeving

1773 - 1793

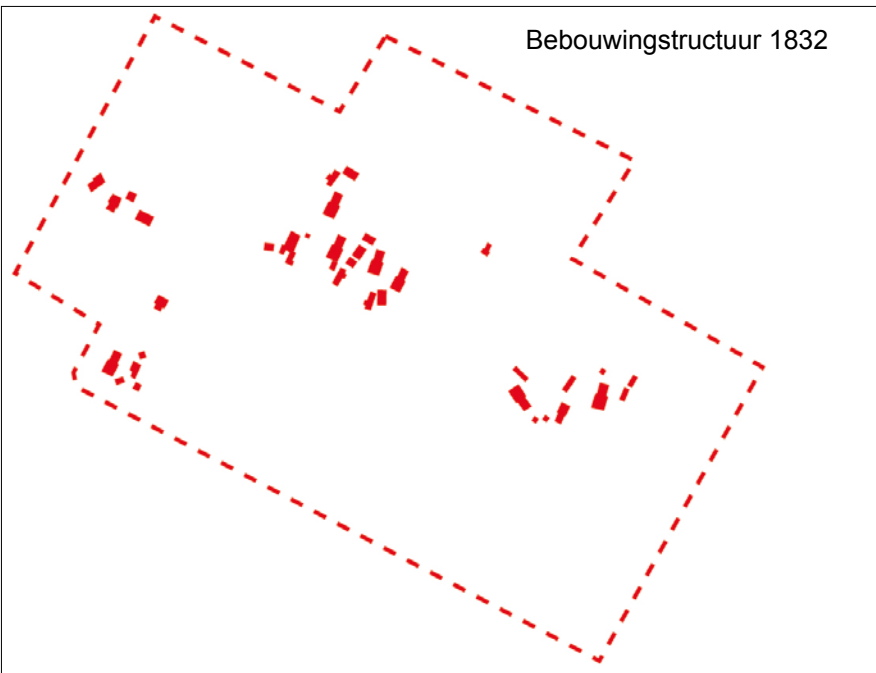

2005

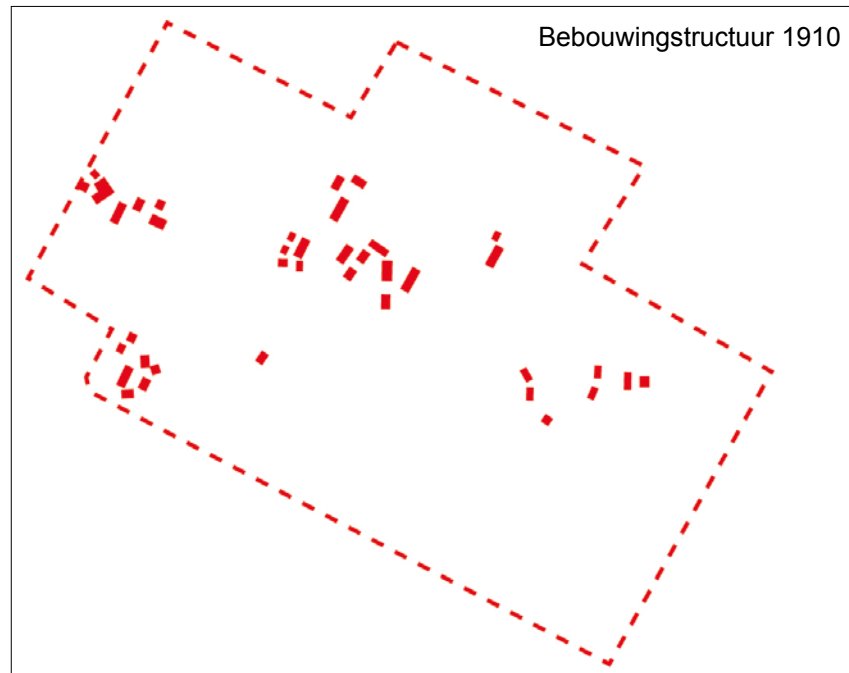

Ruimtelijke structuur Middendorp
in historisch perspectief

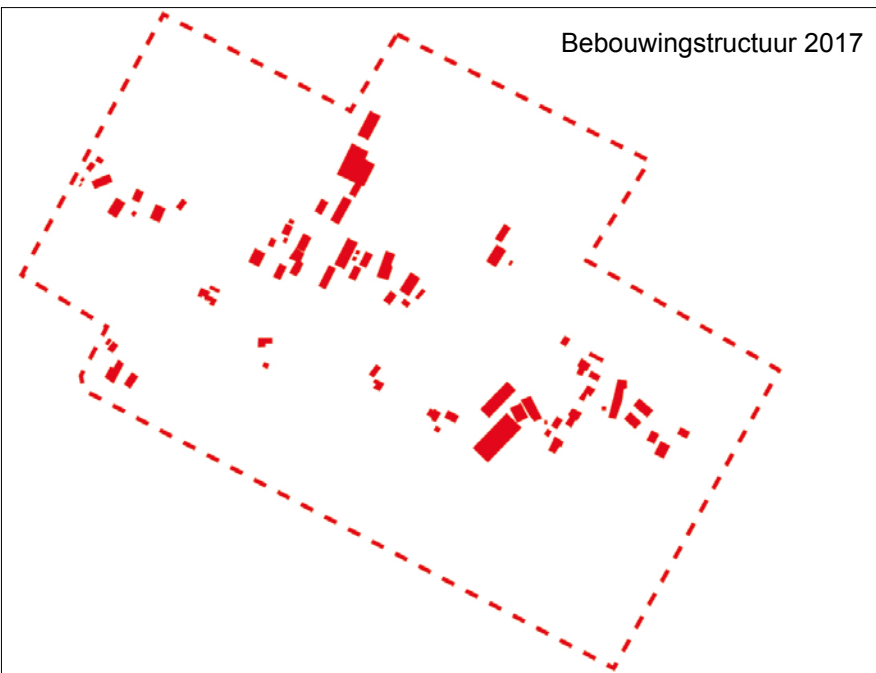
Bebouwingstructuur 1832

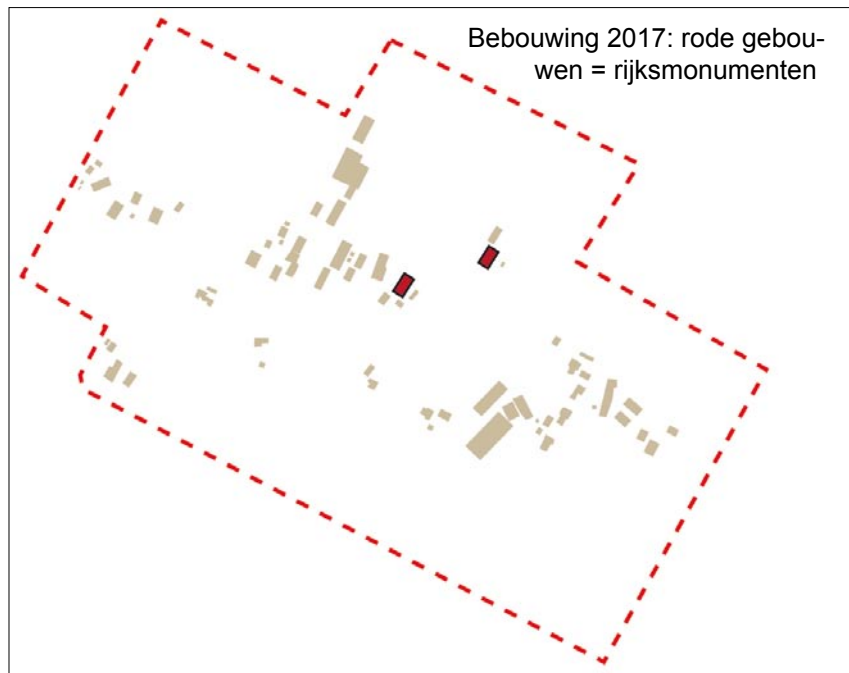
Bebouwingstructuur 1910

Bebouwingstructuur 2017

Bebouwing 2017: rode gebouwen = rijksmonumenten

Stippellijn =
grens plangebied
bestemmings-
plan

5. De ruimtelijke structuur van Middendorp

In dit hoofdstuk wordt de ruimtelijke structuur van Middendorp geanalyseerd. De ruimtelijke karakteristieken worden eerst apart beschreven en in hun cultuurhistorische context geplaatst. Op deze manier wordt inzicht gegeven in de verschillende aspecten van de historische ontwikkeling van de huidige ruimtelijke structuur van Middendorp. Vervolgens wordt totaalbeeld gegeven waarbij de samenhang tussen de verschillende karakteristieken wordt geschetst en conclusies worden getrokken ten aanzien van het huidige ruimtelijk beeld

De volgende ruimtelijke karakteristieken komen aan bod:

- * Bebouwingstructuur
- * Wegenstructuur
- * Verkavelingstructuur
- * Groenstructuur
- * Conclusies en ruimtelijke voorwaarden

Bebouwingstructuur

De Hottingeratlas uit 1773 – 1794 laat zien dat Middendorp, in tegenstelling tot de meeste oude agrarische veenontginningen in andere delen van Nederland, geen lineaire bebouwingstructuur had maar dat het buurtschap uit een paar losse groepjes boerderijen bestond. De clustertjes boerderijen lagen op enige afstand van elkaar en niet op één lijn (zie kaart op pag. 34). Deze structuur verschilt met die van bijvoorbeeld Roswinkel, een andere randveenontginning in de gemeente Emmen. Roswinkel kende een lineaire bebouwingsstructuur langs twee wegen en geen onregelmatige clustertjes

De kadastrale kaarten van 1832, gemaakt ten behoeve van eigendomsbelastingen, zijn de eerste kaarten in Nederland waarbij de bebouwing en percelen op schaal in kaart zijn gebracht. In 1832 bestond de bebouwing van Middendorp uit een viertal, in omvang variërende, clusters en twee alleenstaande boerderijen. Binnen en tussen de clusters waren grote en kleine open ruimten en doorzichten (zie tekening op pag. 36). De losse bebouwingstructuur van ieder clustertje doet denken aan die van een mini esdorp. Vergelijkbaar met een esdorp was namelijk sprake van verspringende rooilijnen van de gebouwen met een grote variatie in de positionering van de gebouwen ten opzichte van elkaar en daarmee ook van nokrichtingen. Het lijkt wel of de gebouwen achteloos over het erf zijn gestrooid. Evenals bij Westerse Bos en Oosterse Bos is bij Middendorp uit alleen de bebouwingstructuur dan ook moeilijk het traject van de weg en de strookvormige verkavelingstructuur af te leiden.

In de periode 1832 – 1910 kwamen er her en der boerderijen en schuren bij en werden andere weer afgebroken. Echter, de bebouwingstructuur van het buurtschap veranderde niet (zie tekening op pag.

36). Ook de korrel (omvang) van de gebouwen in Middendorp zelf bleef vrijwel hetzelfde. In deze periode werden buiten het buurtschap, namelijk langs de Europaweg, wel enkele woningen opgericht. De korrel hiervan was duidelijk kleiner dan die in Middendorp zelf en aangenomen mag worden dat het hier geen boerderijen betrof. Eén van de redenen voor het ontstaan van bebouwing langs de Europaweg is dat het voor de bewoners van Middendorp ‘mode’ werd om een woning langs deze hoofdweg te plaatsen. Dergelijke woningen lagen dus binnen het eigendom van de opstrek.

De topografische kaart van 1910 geeft langs de Europaweg ook een kazerne weer. Daarnaast is een zwart vlaggetje getekend op deze kaart, een legenda-eenheid die staat voor ‘gemeentehuis’. (zie kaart op pag. 38). De vlag stond getekend op de plaats waar nu het ‘Mannihof’ staat. Deze legenda-eenheid, het vlaggetje, stond tot op de topografische kaart van 1963 vermeld.

In de periode 1910 – 1955 veranderde de hoofdstructuur van het buurtschap vrijwel niet. Zoals gebruikelijk in een agrarische omgeving werden ook in deze periode schuren en boerderijen veranderd dan wel afgebroken en herbouwd. Daarnaast kwam er in het buurtschap een aantal gebouwen bij en nam het aantal woningen langs de Europaweg toe. Ondanks deze veranderingen bleef de losse bebouwingstructuur wel in stand.

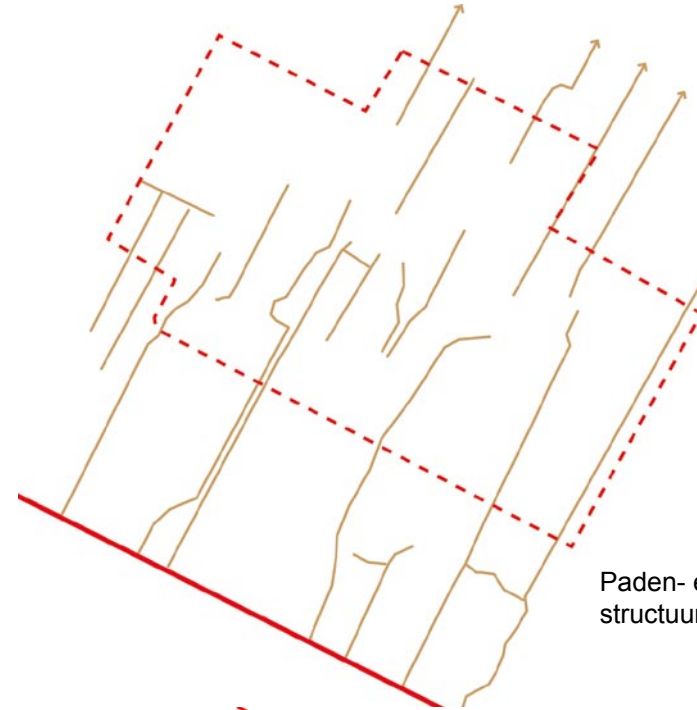
Vanaf 1955 is vooral de directe omgeving van Middendorp aanzienlijk veranderd door de uitbreiding van het dorp Schoonebeek, voorheen Kerkeind(e) genoemd. Hierbij zijn tussen Middendorp en de Europaweg woonwijkjes en sportvelden aangelegd waardoor er vanaf de Europaweg geen zicht meer is op het buurtschap.

Links: chromotopografische kaart 1910

kazerne

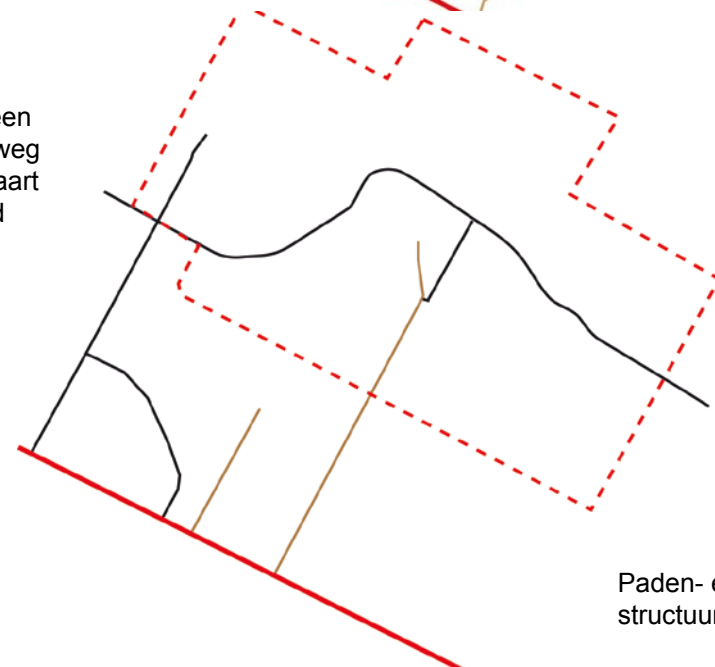
zwarte vlag

Paden- en wegenstructuur 1910

Links: 1773 - 1794; geen padenrichting Europaweg weergegeven op de kaart (kaart niet noord - zuid gericht).

Paden- en wegenstructuur 2017

In Middendorp zelf zijn in de periode 1987 – 2005 een aantal, grote schuren gebouwd waarvan de korrel duidelijk groter is dan de historische bebouwing. Deze nieuwbouw van schuren heeft deels binnen en deels buiten de bestaande bebouwing plaatsgevonden..

Ook heeft in deze periode in het buurtschap zelf op een aantal plaatsen nieuw- en herbouw van woningen en woonboerderijen plaatsgevonden. Door de vele ver- en herbouw is bij relatief veel gebouwen sprake van modern materiaalgebruik zoals kunststof kozijnen, asbest platen of moderne gevelstenen uit de 20ste eeuw. De ene keer is daarbij wel en de andere keer niet gebruik gemaakt van een historiserende stijl. Zo is de boerderij op Middendorp 18 in 2007 volledig, in een historiserende stijl, herbouwd waarbij het hoofdvolume wel is behouden. Al met al hebben meer gebouwen in Middendorp

in vergelijking met Westerse Bos en Oosterse Bos een relatief jonge architectuur. Middendorp kent dan ook slechts twee rijksmonumenten, te weten de boerderijen op Middendorp 10 en op nummer 13. Bijzonder van deze twee boerderijen is de Duitse invloed. Zo hebben beide een plint van Bentheimer zandsteen.

Hoewel geen rijksmonumenten kent Middendorp wel een aantal bijzondere typen boerderijen. Zo zijn Prinsenhof nummer 4 en 5 aan elkaar vast gebouwd, te weten de schuur van nummer 4 aan de voorgevel van nummer 5. Datzelfde geldt voor de nummers Middendorp 14, 16, en 18.

De conclusie ten aanzien van de bebouwingstructuur is dat de historische clusters met hun losse structuur van boerderijen met bijgebouwen in verspringende rooilijnen nog redelijk gaaf en herkenbaar aanwezig

is. Dit geldt vooral voor de westelijke helft van het buurtschap. Ook is nog steeds sprake van een alleenstaande, inmiddels rijksmonumentale, boerderij tussen de twee clusters. Het beeld in het oostelijke deel van het buurtschap wordt mede bepaald door de grote, relatief nieuwe, schuren en kuilhopen. De historische situering waarbij vanaf de Europaweg zicht was op het buurtschap en andersom vanuit het buurtschap zicht op de omliggende landschap is ten zuiden van de Albstraat verdwenen door de dorpsuitbreidingen van Schoonebeek. Aan de noordzijde van Middendorp zijn deze zichtlijnen op het landschap daarentegen wel behouden gebleven.

Wegenstructuur

Voor de reconstructie van de wegenstructuur is in dit rapport een combinatie van militaire, topografische en kadastrale kaarten gebruikt. De eerste kadastrale kaarten van 1832 zijn ten behoeve van eigendomsbelastingen gemaakt waardoor bepaalde topografische gegevens niet of minder duidelijk zijn weergegeven omdat deze ten behoeve van de belasting niet noodzakelijk waren. Dit betekent bijvoorbeeld dat in bepaalde situaties er een (voet)pad over een perceel liep maar dat deze niet op de kaart stond omdat het pad geen eigen perceelnummer had. In dat geval was sprake van dubbelgebruik van een perceel van één eigenaar. Soms kan uit de vermelding van het (dubbele) grondgebruik in de kadastrale legger een pad of weg worden herleid. Het grondgebruik werd immers altijd vermeld omdat deze van belang was voor de waarde van het perceel en daarmee de hoogte van de belastingen.

De huidige Europaweg werd al op de militaire Hottingeratlas uit 1773 – 1794 weergegeven. De bebouwing van Middendorp lag ten noorden van deze weg. Opmerkelijk is dat, in tegenstelling tot de buurtschappen Westerse Bos en Oosterse Bos,

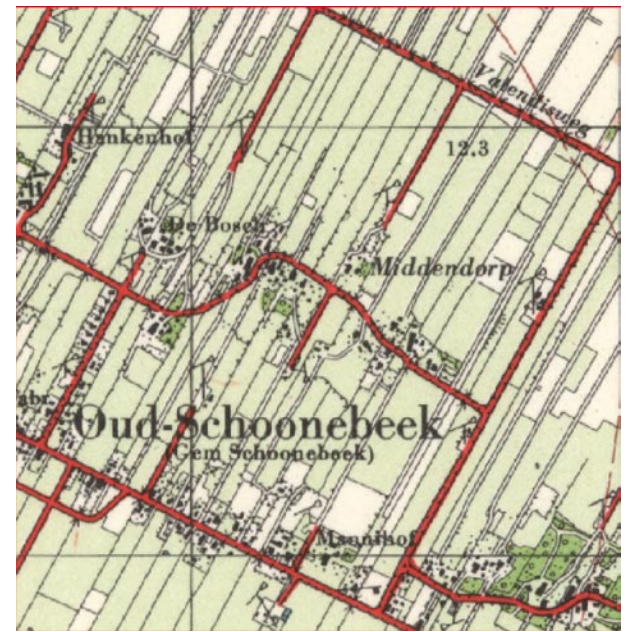
Impressie westelijk deel Middendorp; historisch cluster in het groen

ca. 1930

1935

1955

1963

1975

1987

de kaart geen paden vanuit Middendorp richting de Europaweg weergeeft. Mogelijk waren de (voet)paden te onbelangrijk om op een militaire kaart als de Hottingeratlas weer te geven. Wel staat er langs een aantal kavels perceelsbeplanting. Mogelijk liep langs deze beplanting een pad (zie kaart op pag. 38).

De kaarten uit 1850 en 1910 geven wel een padenstructuur weer. Vanuit de verschillende clustertjes boerderijen liepen onverharde paden richting zowel de Europaweg als het veen. De padenstructuur liep hierbij evenwijdig aan de strookvormige verkavelingstructuur (zie tekening en

kaart op pag. 38).

Tussen de verschillende clusters liep in die tijd nog geen pad.

Pas in de crisisperiode van de jaren dertig van de vorige eeuw is in het kader van de werkverschaffing een nieuwe, verharde oost – west georiënteerde, weg aangelegd die de verschillende cluster met elkaar verbond (zie kaart op pag. 40). Hierbij werd aan de westzijde een bestaand pad, te weten de huidige Norbruislaan, richting Europaweg verhard, terwijl aan de oostzijde een geheel nieuwe weg, de huidige Prinsenhofweg, werd aangelegd. Het nieuwe oost – west gerichte tracé van de weg werd bepaald

door de reeds bestaande bebouwing en werden niet zoals bij veel andere randveenontginningen de weg en de woningbouw gelijktijdig aangelegd. Dit heeft geleid tot het bochtige tracé waarbij de passant een grote diversiteit aan grotere en kleinere ruimten en doorzichten passeert met gevarieerde clustertjes van ‘verspringende’ bebouwing.

In de periode 1930 – 1935 nam ook het aantal paden richting het noordelijk gelegen veen toe.

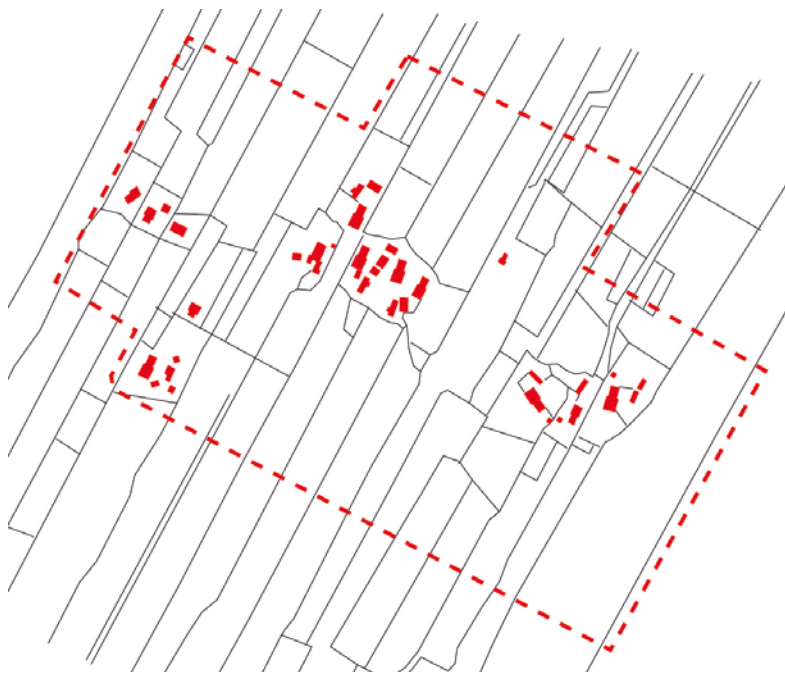
De vondst van het olieveld tijdens WOII leidde vooral na de oorlog tot grote infrastructurele werken. In 1955 was de Valendisweg aangelegd. Op deze weg, evenals op de Europaweg, werden evenwijdig aan de strokenverkaveling en vaak op voormalige zandpaden nieuwe wegen richting de jaknikkers aangelegd. De kaart op pagina 40 laat zien dat ten noorden van Middendorp een aantal van dergelijke wegen vanaf de Valendisweg zijn aangelegd. Een deel van deze nieuwe paden sloot aan op reeds bestaande vanuit het buurtschap zelf. Ook vanaf de Europaweg verschenen dergelijke paden die evenwijdig aan de strokenverkaveling lagen. Tegelijkertijd werd de weg Middendorp in westelijke richting doorgetrokken tot aan de huidige Burgemeester Osselaan. Tenslotte zorgde de dorpsuitbreidingen van Schoonebeek voor de aanleg van de huidige Hankenhofweg richting Middendorp.

In de periode 1955 – 1963 verdwenen vooral de onverharde paden tussen Middendorp en de Europaweg en in veel mindere mate richting Valendisweg. Met de verdere uitbreiding van Schoonebeek nam het aantal wegen ten zuiden van het buurtschap toe. Echter, deze nieuwe wegen waren vooral gericht op de ontsluiting van de dorpswijken waardoor er alleen aansluitingen op de Albstraat werd gerealiseerd en niet op de weg Middendorp.

Na 1963 verdwenen in de loop der tijd ook de meeste

De met klinkers verharde weg uit 1930 - 1935 met laanbeplanting geeft een besloten, dorps beeld

1832; verkaveling-
structuur met bebou-
wing

1910 verkaveling-
structuur met bebou-
wing

2017; verkavelingstruc-
tuur met bebouwing

paden in noordelijke richting. Alleen de na de oorlog aangelegde weg De Koele zorgt tegenwoordig nog voor een verbinding met de Valendisweg.

Al met al is binnen het plangebied van het bestemmingsplan de historische padenstructuur verdwenen. De twee paden vanaf de Albstraat richting het meest westelijk gelegen clustertje van drie boerderijen zijn nog een klein restant van twee oude onverharde paden.

Verkavelingsstructuur.

De kadastrale kaarten uit 1832 zijn de eerste kaarten waarop de verkavelingsstructuur op schaal

zijn weergegeven. De zo karakteristieke smalle strokenverkaveling waarbij het recht van opstrek vanaf het Schoonebekerdiep tot ver in het veen liep is goed herkenbaar.

De smalle verkavelingsstructuur tussen Middendorp en de Europaweg is vrijwel onveranderd gebleven tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw. Vanaf de tweede helft van de jaren vijftig is deze strokenverkaveling tussen het buurtschap en de Europaweg doorbroken door de dorpsuitbreidingen en aanleg van de sportvelden. De aanleg van een brede oost – west gerichte afwateringsloot zorgde voor de verdere afbrokkeling van de oude

verkavelingsstructuur. De huidige nog overgebleven stroken ten zuiden van het buurtschap zijn dus nog korte relictten van een structuur die oorspronkelijk doorliep tot aan het Schoonebekerdiep. In het oostelijke gedeelte van Middendorp waar langs de Europaweg geen dorpsuitbreidingen van Schoonebeek hebben plaatsgevonden is de strokenverkaveling ook nog maar beperkt aanwezig door het samenvoegen van kavels en de aanwezigheid van een (voormalige) NAM locatie. Ten noorden van het buurtschap is de strookvormige verkavelingsstructuur nog vrij gaaf aanwezig (zie kaarten op pag. 42). Ook de ruilverkaveling in de tweede helft van de vorige eeuw heeft hier, evenals in de rest van Schoonebeek, relatief weinig invloed op de verkavelingsstructuur gehad. Hier is dus nog ruim zicht op de historische verkavelingsstructuur.

Bijzonder detail van de huidige verkaveling bij alle drie buurtschappen is het (micro)reliëf dat mede is ontstaan als gevolg van het recht van opstrek. Door dit recht bewerkte iedere individuele boer zijn eigen strook veen. Dit betekent dat her en der nog veenlagen aanwezig zijn die in hoogte verschillend door verschillen in inklinking, oxidatie, veenbranden ten behoeve boekweitteelt, al dan niet voortdurend opbrengen van mest of afsteken van turf voor eigen gebruik. Daarnaast is door het (gedeeltelijk) verdwijnen van het veen de pleistocene ondergrond met zijn dekzandkoppen aan het oppervlak komen te liggen. Deze combinatie van de ondergrond en ontginning zorgt in de gehele omgeving van Schoonebeek en Nieuw-Schoonebeek voor een bijzonder (micro)reliëf op kavelniveau. In het gebied ten noorden van Middendorp is door het egaliseren van de gronden het merendeel van dit reliëf verdwenen. Natuurlijk hebben dorpsuitbreidingen van Schoonebeek hetzelfde effect gehad.

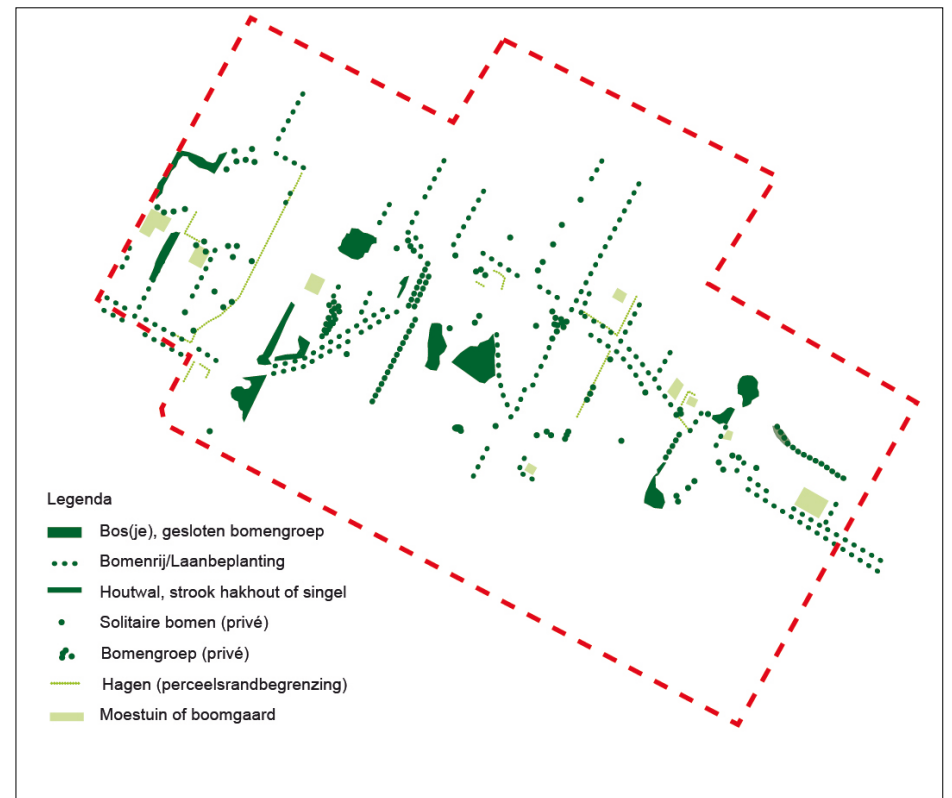

Strokenverkaveling met relictten perceelsrandbeplanting te Middendorp

Groenstructuur 1910

Groenstructuur 2017

Groenstructuur

Oorspronkelijk bestond het groen in alle drie buurtschappen vrijwel geheel uit 'gebruiks'groen; groen dus dat vooral nuttig was voor het dagelijks gebruik en niet zozeer als tegenwoordig voor de sierwaarde. Het betrof vooral erfbosjes, fruitboomgaarden, perceelsrandbegroeiing en moestuinen. De bosjes en randbegroeiing deed dienst als veekering en hak-, gereedschap- of bouwhout.

Rondom de bebouwing stond al in de Hottingeratlas uit 1773 – 1794 veel beplanting van bomen, bosjes en perceelsbegroeiing weergegeven. De boerderijen

lijken in een groene oase te liggen. Daarnaast zijn enkele randen van percelen beplant. Ook de kaart van 1910 laat de karakteristieke erfbosjes en opgaande beplanting rondom de bebouwing goed te zien (zie tekening op pag. 44). De topografische kaart van 1910 maakt een onderscheid tussen hagen (heggen), bomen of houtwallen/hakhoutstroken. In vergelijking met de twee andere buurtschappen was vooral in Middendorp rond 1910 de perceelsrandbegroeiing toegenomen. Middendorp kende in vergelijking met de twee andere buurtschappen in die tijd relatief meer houtwallen,

'strooken hakhout' genoemd. Deze houtwallen lagen vooral richting het noordelijk gelegen veen (zie tekening op pag. 44).

In de periode 1930 – 1935, de periode waarin ook de doorgaande weg was aangelegd, namen vooral de bosjes rondom de boerderijen ten noorden van de weg en het oostelijke gedeelte van het buurtschap sterk af. Op de kaart van 1935 werden ook alle houtwallen als bomenrij weergegeven op de kaart. Na de aanleg van de weg Middendorp dat in de jaren dertig zijn langs deze weg bomen geplant. De kaart van 1955 geeft deze laanbeplanting goed weer. Vanaf 1955 zijn de zo karakteristieke erfbosjes verder afgenomen. De drie nog aanwezige bosjes zijn dan ook slechts relictten van veel omvangrijkere houtopstanden uit het verleden.

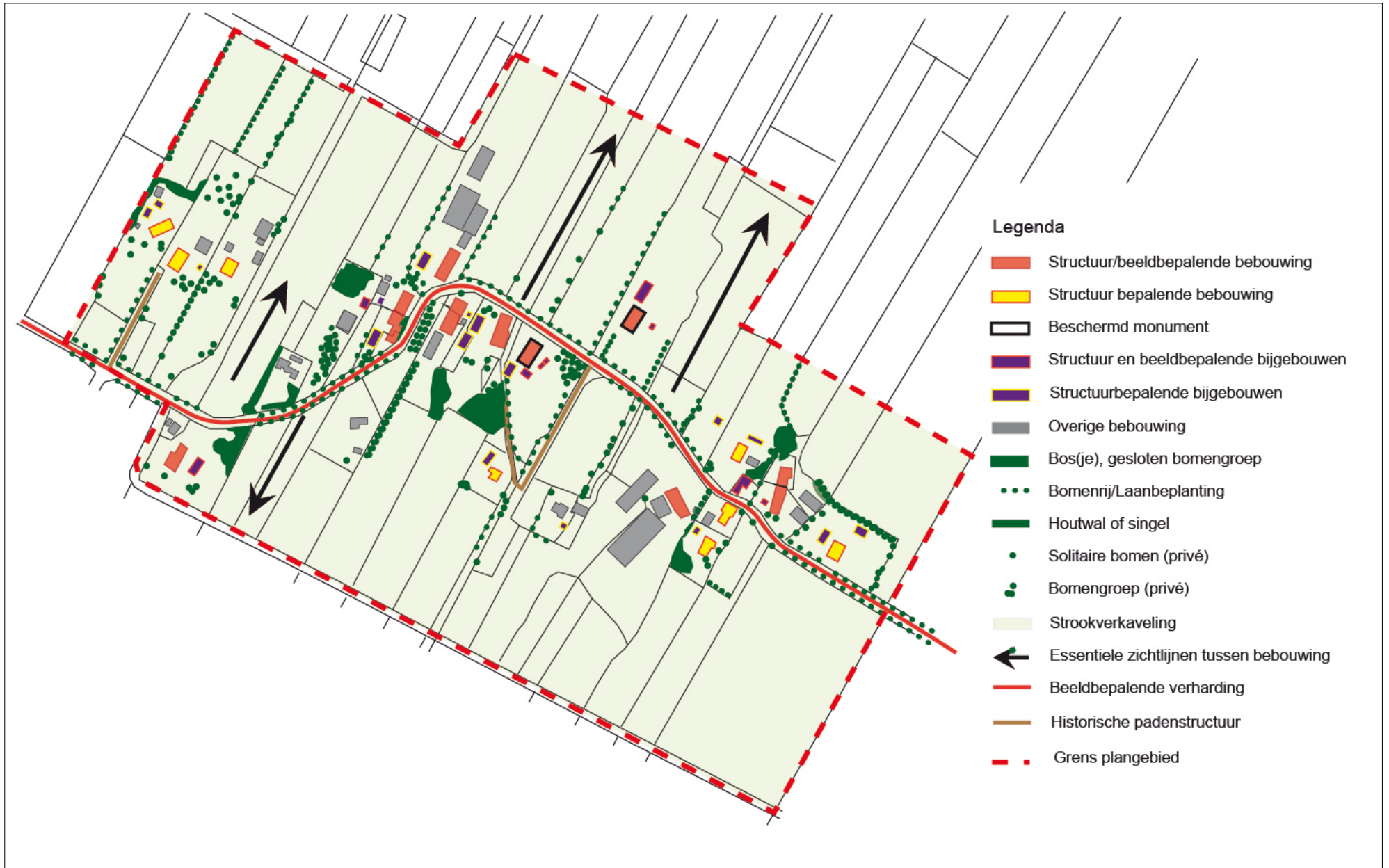
Ook nam het aantal bomenrijen en perceelsrandbeplanting na 1955 zodanig af dat zij vrijwel allemaal zijn verdwenen. De paar bomenrijen richting het zuiden zijn nog de enige overgebleven relictten. Eén bomenrij richting het noorden is na 1987 aangeplant. Hoewel dus jong, volgt deze rij wel een oud verkavelingspatroon en herinnert het aan de oude perceelsrandbegroeiing.

Al met al is de historische groenstructuur met de erfbosjes en perceelsrandbegroeiing in Middendorp in vergelijking met de twee andere buurtschappen beperkter aanwezig. Vrijwel alle houtwallen richting het noorden zijn verdwenen en er resteren nog slechts enkele erfbosjes.

Voor de aanwezige monumentale en waardevolle bomen en groenstructuur verwijzen wij naar de gemeentelijke bomenlijst op pagina 62 van dit rapport.

Restanten van erfbosjes en perceelsrandbegroeiing in Middendorp

Conclusies en ruimtelijke voorwaarden

De losse, gevarieerde, bebouwingstructuur waarbij de boerderijen als 'strooigoed' zonder een vaste rooilijn ten opzichte van elkaar staan en waarbij sprake is van open ruimten tussen zowel de boerderijen als de verschillende clusters boerderijen is tot op de dag van vandaag nog vrij goed herkenbaar. Dit geldt vooral voor het westelijke deel van het buurtschap en de bebouwing rond de bocht in de weg. Het oostelijke deel van het buurtschap is daarentegen veel minder karakteristiek.

Door de optelsom van dorpsuitbreidingen en de aanleg sportvelden ten zuiden van het buurtschap is de historische paden- en verkavelingstructuur en daarmee ook de visuele relatie met de Europaweg verdwenen.

De nog aanwezige verkavelingstructuur ten noorden van het buurtschap geeft daarentegen nog steeds een vrij goed beeld van de historische strookverkaveling met zijn recht van opstrek.

Het opgaand groen van de bosjes rondom de losjes gegroepeerde boerderijen is voor het merendeel verdwenen. Datzelfde geldt voor de bomenrijen en perceelsrandbegroeiing. De huidige bosjes en bomenrijen zijn slechts enkele relictten uit een veel groter bestand aan houtopstanden uit het verleden.

Doordat veel houtopstanden aan de noordkant van het buurtschap zijn verdwenen is tegenwoordig ruim zicht op de weilanden en verkavelingstructuur aldaar. De in de jaren dertig aangeplante bomen langs de Middendorp/Prinsenhofweg zorgen overigens wel voor een besloten en dorps karakter.

Bovengenoemde leidt tot de volgende essentiële ruimtelijke voorwaarden:

- * Een combinatie van structuur- en beeldbepalende bebouwing met een losse bebouwingsstructuur waarbij zowel de nokrichtingen als de positie ten opzichte van elkaar en de weg varieert.
- * Open ruimten tussen de gebouwen onderling en de hoofdweg en groepjes gebouwen.
- * Karakteristieke opstreckende strokenverkaveling richting Europaweg/Schoonebekerdiep en het voormalige veen in het noorden.
- * Onverharde paden evenwijdig aan de strokenverkaveling.
- * Opgaand geboomte langs stroken percelen en/of onverharde paden.
- * Open ruimtes en zichtlijnen tussen Middendorp en de Europaweg en Middendorp richting het noorden.
- * Waardevol reliëf in en rond de nederzetting
- * Besloten kleinschalig karakter door veel opgaand geboomte, bosjes en perceelsrandbegroeiing.
- * Karakteristieke beplanting in het buurtschap en evenwijdig aan de strokenverkaveling.
- * Bestaande breedte en de klinkerverharding van de hoofdweg zijn beide beeldbepalend.
- * Bomen langs de hoofdweg bepalen mede besloten beeld.

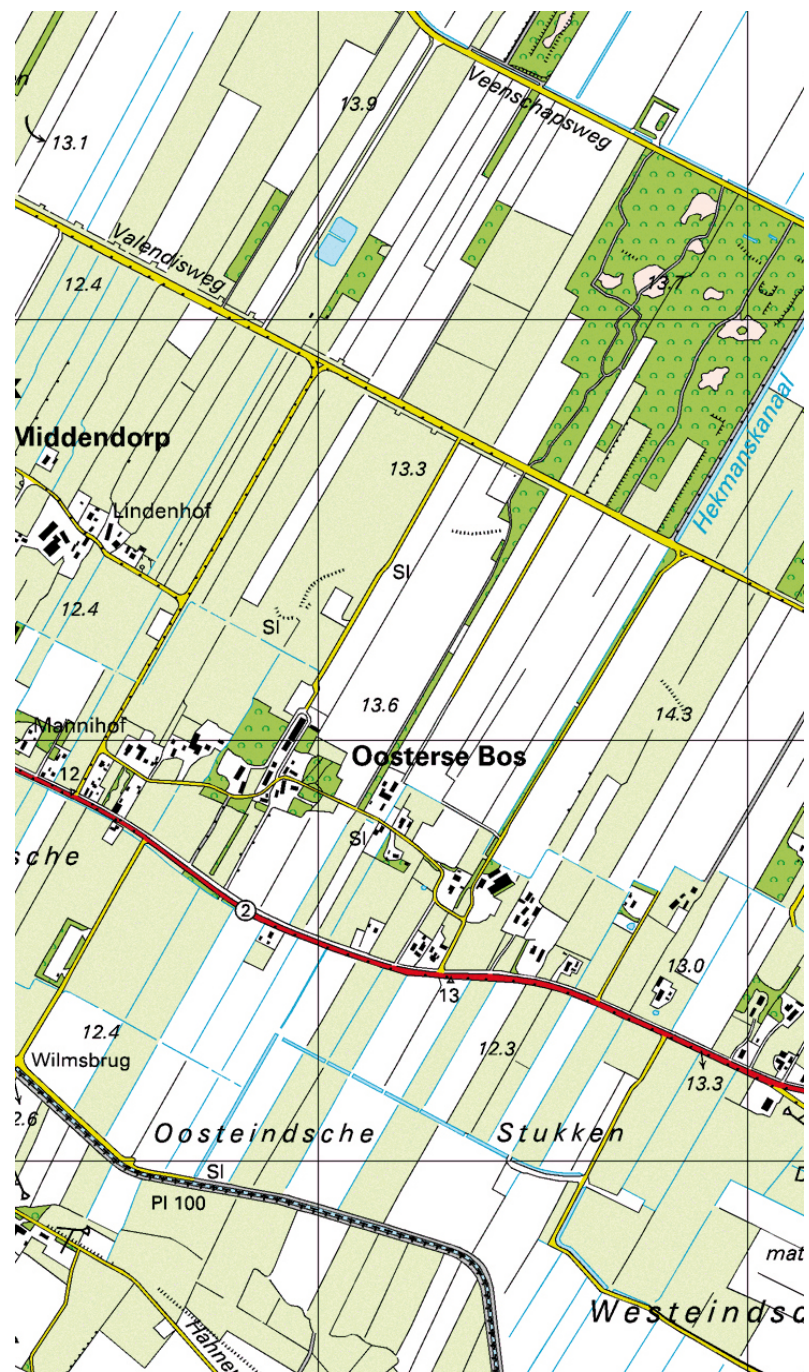

Kuilvoer en, in historisch perspectief grote, schuren bepalen mede beeld oostelijk deel van Middendorp

Oosterse Bos en omgeving

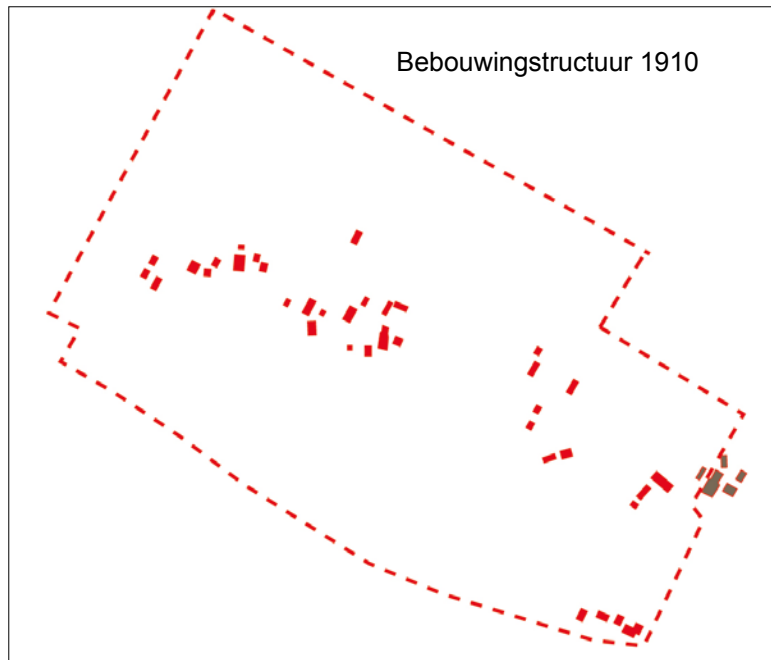
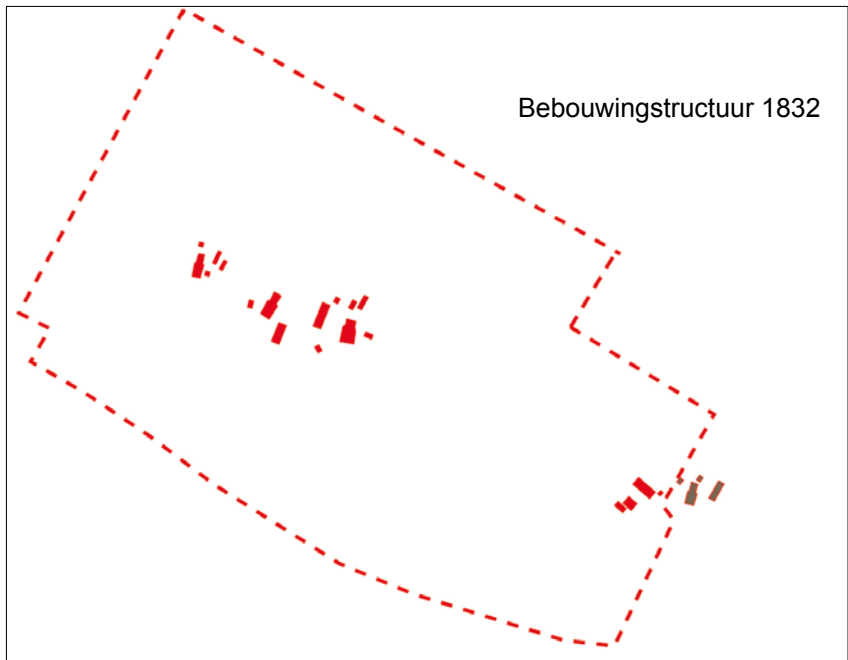
1773 - 1793

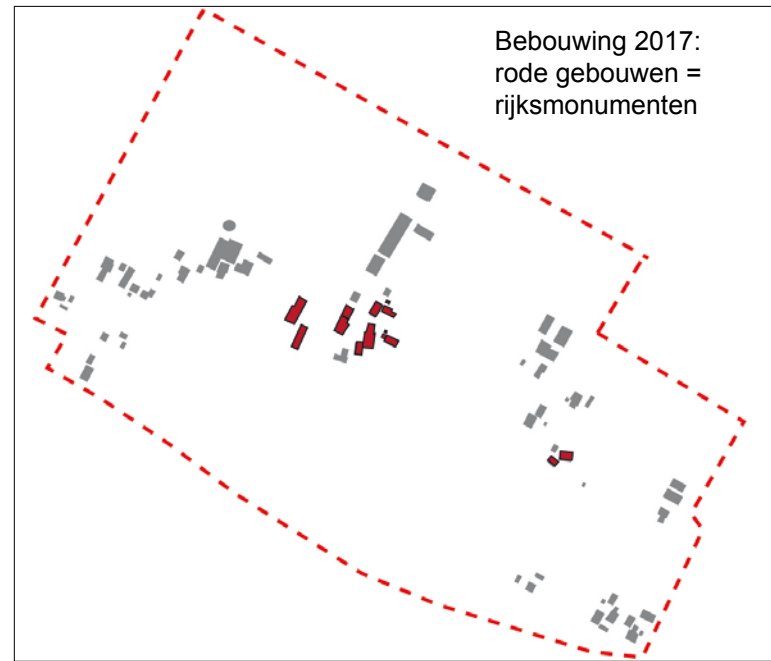
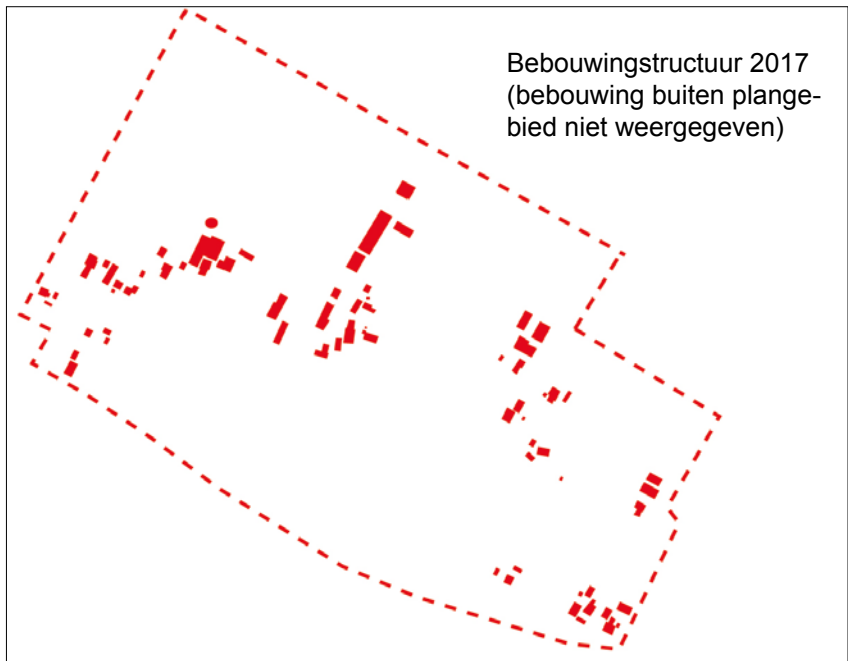
2005

Ruimtelijke structuur Oosterse Bos
in historisch perspectief

Stippellijn = grens plangebied bestemmingsplan

6. De ruimtelijke structuur van Oosterse Bos

In dit hoofdstuk wordt de ruimtelijke structuur van Oosterse Bos, geanalyseerd. De ruimtelijke karakteristieken worden eerst apart beschreven en in hun cultuurhistorische context geplaatst. Op deze manier wordt inzicht gegeven in de verschillende aspecten van de historische ontwikkeling van de huidige ruimtelijke structuur. Vervolgens wordt totaalbeeld gegeven waarbij de samenhang tussen de verschillende karakteristieken wordt geschetst en conclusie worden getrokken ten aanzien van het huidige ruimtelijk beeld. De volgende ruimtelijke karakteristieken komen aan bod:

- * Beschermd dorpsgezicht
- * Bebouwingstructuur
- * Wegenstructuur
- * Verkavelingstructuur
- * Groenstructuur
- * Conclusies en ruimtelijke voorwaarden

Beschermd dorpsgezicht Oosterse en Westerse Bos
Zowel Oosterse Bos als Westerse Bos is sinds 1969 een beschermd dorpsgezicht. De toelichting bij het besluit van beide is gelijk met uitzondering van de hieronder cursief geschreven tekst. Zie voor overige deel van de tekst pagina 23.

“De buurschap Oosterse Bos, noordelijk van de Hoofdstraat gelegen, komt in kwaliteit overeen met Westerse Bos. Een vijftal hoeven aan de Vos van Steenwijklaan (anno 2018 Oostersebos), nrs. 4, 11, 13, 15 en 17 vormen hier al groepring een prachtig dorpsbeeld. De akkers aan weerszijden, die enerzijds reiken tot aan de Hoofdstraat en anderzijds zich eindweegs landinwaarts uitstrekken, omvatten de in een krans van beplanting gelegen opstallen op een zodanige wijze dat de buurschap zich duidelijk als zelfstandige gegeven in het open veld manifesteert. deze akkers zijn derhalve essentieel te achten voor het beeld”.

Bebouwingstructuur

Oosterse Bos had oorspronkelijk geen lineaire bebouwingstructuur met de bebouwing op min of meer dezelfde rooilijn langs een weg. De oudste kaart van het gebied waarop de bebouwing en verkaveling is weergegeven, de Hottinger-atlas uit 1773 – 1794, geeft een paar losse groepjes boerderijen weer. Deze clustertjes boerderijen lagen op enige afstand van elkaar en niet op één lijn (zie kaart pag. 48). Dit in tegenstelling tot de meeste agrarische (rand)veenontginningen zoals bijvoorbeeld Roswinkel in de gemeente Emmen. Bij Roswinkel liet de Hottingeratlas wel een duidelijke lineaire structuur zien met twee rijen boerderijen langs twee wegen. De kadastrale kaarten van 1832, gemaakt ten behoeve van eigendomsbelastingen, zijn de eerste kaarten in Nederland waarbij de bebouwing en verkaveling exact op schaal in kaart zijn gebracht. In 1832 bestond de bebouwing binnen het plangebied van het bestemmingsplan van het huidige Oosterse Bos uit een tweetal clusters. De bebouwing direct buiten de huidige oostelijke grens van het huidige bestemmingsplan lijkt in die tijd onderdeel uit te maken van het meest oostelijk gelegen cluster (zie tekening op pag. 50). Binnen het westelijk gelegen cluster kunnen weer drie kleinere groepjes bebouwing worden onderscheiden. Binnen en tussen de clusters waren grote en kleine open ruimten en doorzichten. De bebouwingstructuur van ieder cluster deed denken aan die van een klein esdorp. Er was namelijk sprake van een losse structuur met één of enkele hoofdgebouwen (boerderij) en meerdere bijgebouwen. Vergelijkbaar met een esdorp was sprake van verspringende rooilijnen van de gebouwen en een grote variatie van de positionering van de gebouwen ten opzichte van elkaar en daarmee ook van nokrichtingen. Het lijkt wel of de gebouwen achteloos over het erf waren gestrooid. Voor degene die Oosterse Bos niet kennen is het moeilijk om uit de

bebouwingstructuur de toen aanwezige wegen- en verkavelingstructuur te herleiden. Dit in tegenstelling tot veel andere agrarische veenontginningen waarbij sprake is van een zichtbare relatie tussen de (lineaire) bebouwingstructuur en de wegen- en verkavelingstructuur.

Rond 1910 was de bebouwing toegenomen. Binnen het huidige plangebied was er een cluster ontstaan langs de Europaweg. Ook waren er een aantal hoofd- en bijgebouwen langs de weg tussen de twee oude clusters gebouwd (zie tekening op pag. 50). De korrel (omvang) van deze gebouwen was vrijwel gelijk of wat kleiner dan de toen bestaande bouw.

Opmerkelijk is het zwarte vlaggetje dat op de kaart van 1910 langs de Europaweg tussen Middendorp en Oosterse Bos is getekend. Dit vlaggetje staat voor de legenda-eenheid ‘gemeentehuis’ (zie kaart pag. 38). Deze legenda-eenheid stond tot op de topografische kaart van 1963 vermeld. Nader onderzoek zou moeten uitwijzen of daar een gemeentehuis heeft gestaan.

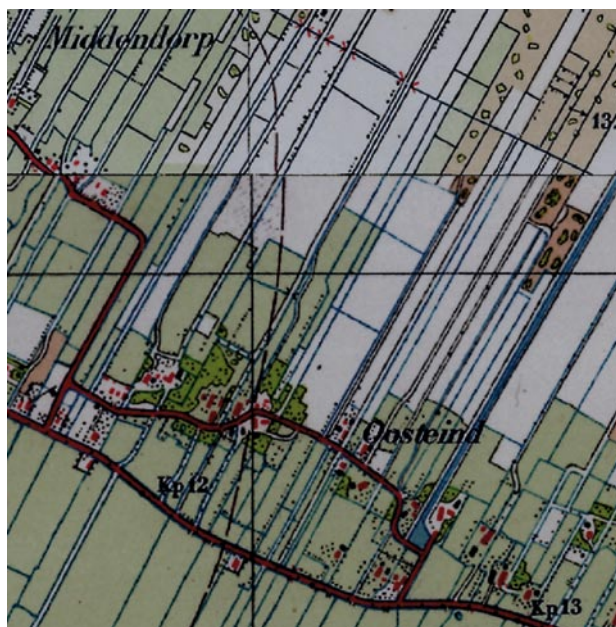
In de periode 1910 – 1975 veranderde de hoofdstructuur vrijwel niet. Er kwamen een paar kleine gebouwen bij langs de Europaweg en ongetwijfeld zal her en der, zoals gebruikelijk in een agrarische omgeving, boerderijen en schuren zijn veranderd of afgebroken en herbouwd. Echter, de structuur van losse clusters werd hierdoor niet aangetast.

Tussen 1975 en 1987 is een aantal, grote schuren gebouwd waarvan de korrel duidelijk groter is dan die van de historische bebouwing. In tegenstelling tot eerdere uitbreidingen en veranderingen geldt voor deze toevoegingen bovendien dat zij niet op een ‘losse’ manier binnen het oude cluster zijn gesitueerd maar min of meer recht op het kavel gezet en wel achter de bestaande bebouwing.

Nadien zijn er geen toevoegingen geweest die de bestaande bebouwingstructuur hebben veranderd.

ca. 1930

1935

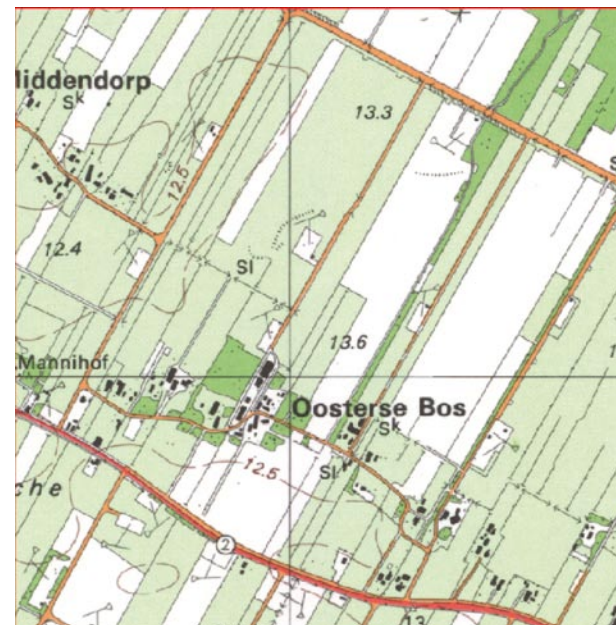
1955

1963

1975

1987

Al met al betekent dit dat de historische losse bebouwingstructuur van clusters boerderijen en bijgebouwen van het Oosterse Bos tot op de dag van vandaag nog gaaf en zeer herkenbaar aanwezig is.

Wat betreft de architectuur en het materiaalgebruik kan worden geconcludeerd dat de agrarische oorsprong nog steeds in de huidige bebouwing wordt weerspiegelt door de relatief grote omvang van het hoofdgebouw en een veelheid aan, in omvang en functie verschillende, bijgebouwen. Ook het materiaalgebruik weerspiegelt het historische karakter. Oorspronkelijk gebruikte men voor de bouw van de boerderijen en bijgebouwen materialen die voorhanden waren. De grote rieten kap, de topgevels van riet, hout of zelfs heideplaggen zijn hier een weerspiegeling van. Evenals de versieringen van stro aan de zijgevels van schuren en schaapskooien en

het gebruik van Bentheimer kalksteen. Bij de oudste boerderijen is het gebruik van vakwerk nog aanwezig. Van latere datum is het gebruik van dakpannen en baksteen. Van alle boerderijen is het merendeel tegenwoordig in gebruik als woonhuis.

Het oudste type boerderij van Drenthe, het hallenhuis, is nog steeds aanwezig in Oosterse Bos. Het basiskenmerk van het hallenhuis is de vrijstaande gebintconstructie waarop het dak rust. Het woonhuis en het agrarische gedeelte, de deel, bevinden zich onder één dak. Oorspronkelijk was er geen scheiding tussen het woonhuis en het agrarische gedeelte. Karakteristiek voor het hallenhuis zijn ook de lage gootlijnen en grote dakvlakken van riet (vroeger stro). In Oosterse Bos zijn de volgende boerderijen van het hallenhuisstype; huisnummer 3, 4, 6, 7, 11, 13/15, 17. De hallenhuisboerderijen op de nummer 19 en 21 zijn van veel latere leeftijd, uit de 20ste eeuw, en hebben

dan ook (gedeeltelijk) een pannendak.

Bij de oudste boerderijen ligt de baanderdeur vaak richting de weg. Zo kon de boer immers gemakkelijk met het vee en materiaal naar het land. In Oosterse Bos hebben de boerderijen met de huisnummers 11 en 13 een dergelijke ligging. Boerderijen van wat jongere leeftijd staan veelal met de 'kop' (voorkant en woongedeelte) naar de weg.

Sommige boerderijen bij Schoonebeek en omgeving hebben Duitse karakteristieken. Zo werd het Bentheimer zandsteen gebruikt voor plinten (bijvoorbeeld nummers 11 en 15), gevelstenen of waterputten (nummer 11). Daarnaast weerspiegelen de toepassing van hoge gesloten zijgevels en zware eikenhouten kozijnen Duitse invloed.

Oosterse Bos kent ook een aantal opvallende typen boerderijen. Zo bestaat de dubbele boerderij op huisnummers 13 en 15 uit twee delen met de kopgevels van het woongedeelte tegen elkaar aangebouwd. Invloeden uit andere streken komt vooral voor bij boerderijen uit de 20ste eeuw. Een goed voorbeeld van Fries – Groningse invloeden is de kop-rompboerderij uit 1930 op nummer 23. Hoewel veel boerderijen in de loop der tijd zijn aangepast en gemoderniseerd zijn tot op de dag van vandaag de cultuurhistorische kenmerken nog goed aanwezig. In Oosterse Bos zijn dan ook meerdere rijksmonumenten aanwezig (zie tekening op pag. 50).

Wegenstructuur

Omdat de kadastrale kaarten van 1832 ten behoeve van eigendomsbelastingen zijn gemaakt, werden bepaalde topografische gegevens minder duidelijk weergegeven omdat deze ten behoeve van de belasting niet noodzakelijk waren. Dit betekent dat wegen en groenstructuren minder goed of niet zijn weergegeven omdat ze op een kavel met meervoudig gebruik lagen. Voor de reconstructie van de wegenstructuur is dus een combinatie van militaire, topografische en kadastrale kaarten gebruikt. De huidige Europaweg werd al in de Hottingeratlas uit 1773 – 1794 weergegeven. De bebouwing lag ten

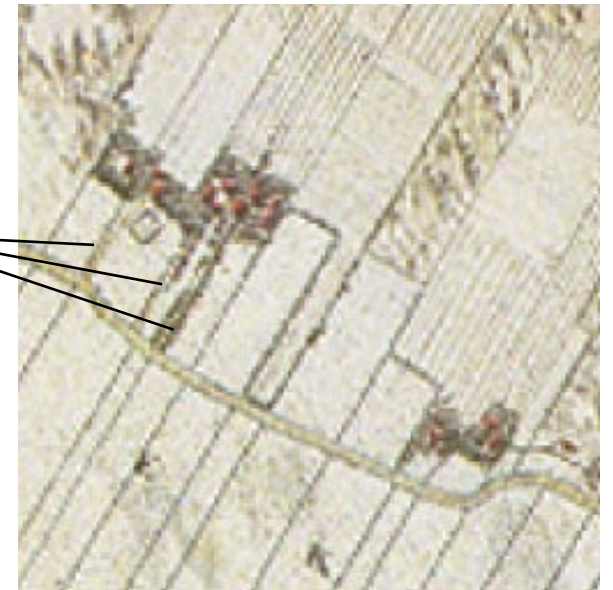

Karakteristieke bebouwingstructuur met losse groepen boerderijen en verschillende nokrichtingen

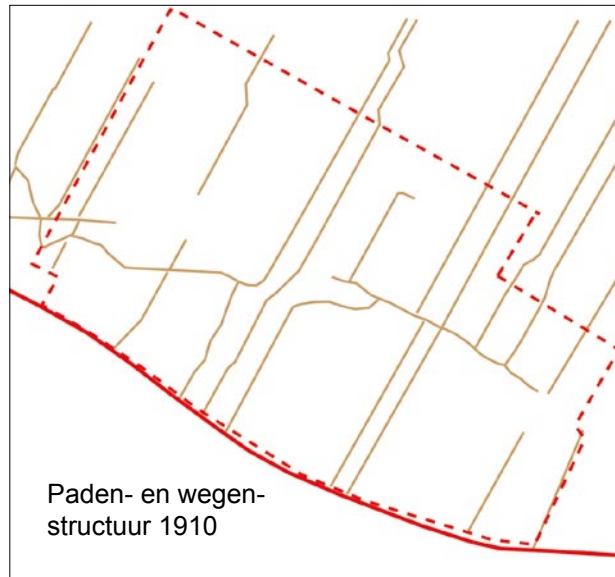
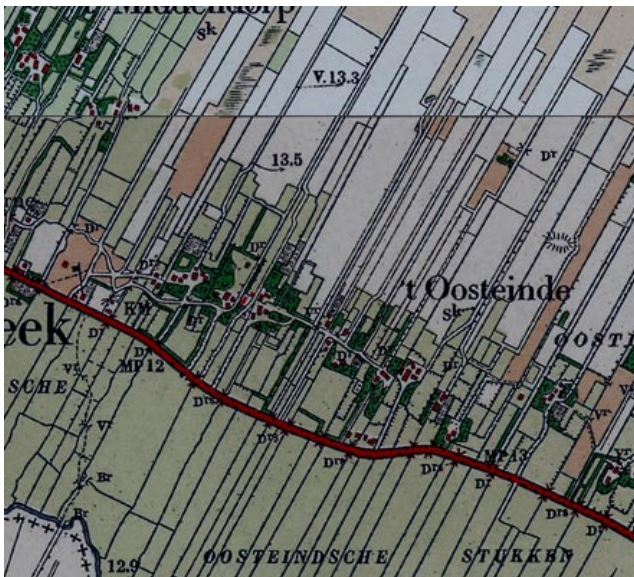

1832: Kadastrale kaart:
Pad tussen clusters als
apart kadastraal perceel

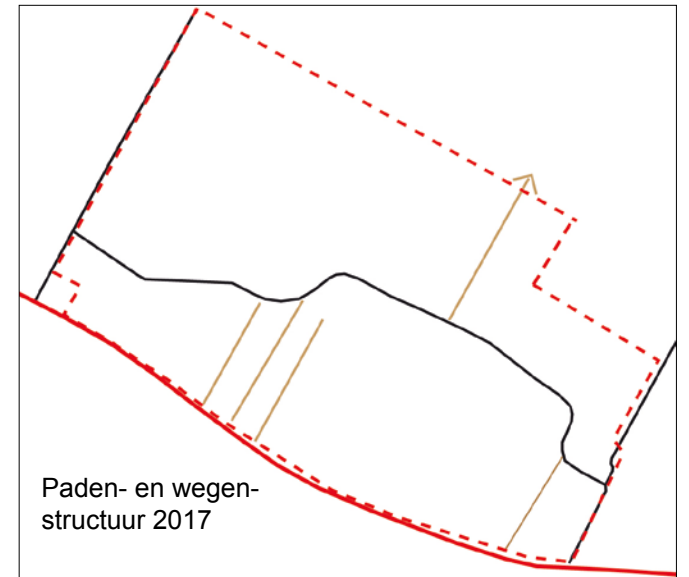
1773 - 1794; drie
paden richting
Europaweg

Onder: chromotopografische kaart 1910

Paden- en wegen-
structuur 1910

Paden- en wegen-
structuur 2017

noorden van deze weg. Vanaf deze bebouwing liepen een drietal paden richting Europaweg, waarbij langs de twee oostelijke (gedeeltelijk) beplanting stond (zie kaart pag. 54).

Uit de kadastrale kaart uit 1832 kan via het verkavelingspatroon ook de wegenstructuur worden afgeleid. De toen al bestaande paden vanaf de bebouwing richting Europaweg werden ook hierop weergegeven. Daarnaast liep er een pad richting Europaweg maar sloot er niet op aan. Tenslotte liep tussen het oostelijke en westelijke gedeelte van het buurtschap in die tijd ook een pad (zie kadastrale kaart op pag. 54).

Eén van de historische paden die al in de Hottingeratlas van 1773 - 1794 wordt vermeld.

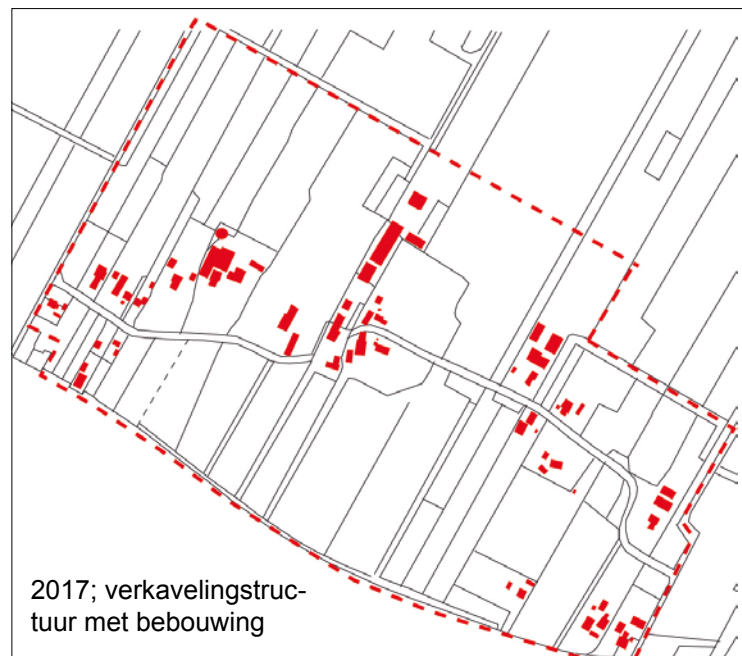
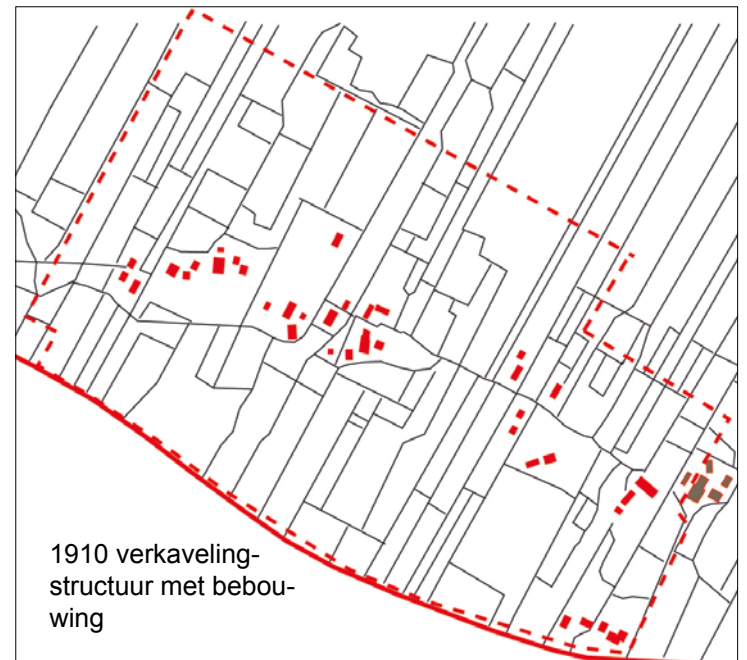
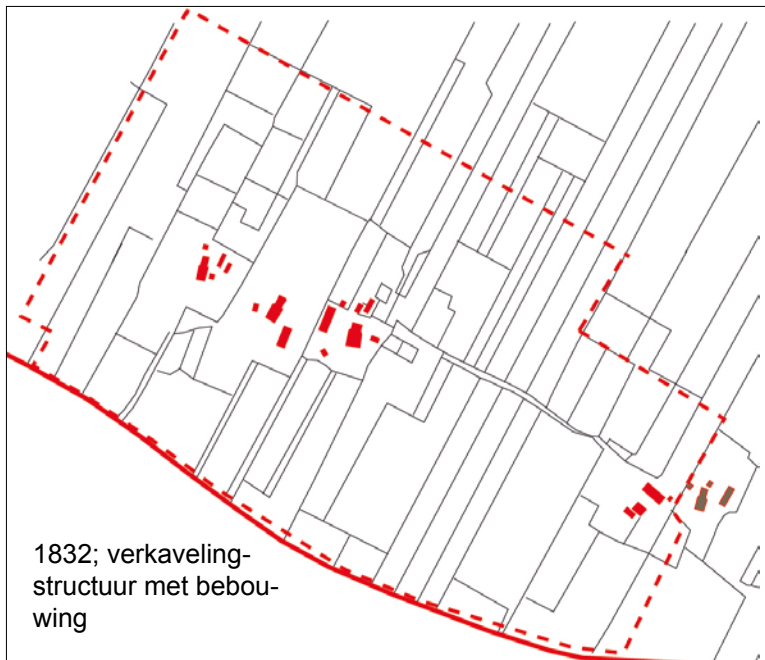
Rond 1910 is het aantal paden sterk toegenomen. Niet alleen tussen de Europaweg en de bebouwing, maar vooral ook vanaf Oosterse Bos richting de akkers op het veen. De padenstructuur lag hierbij evenwijdig aan de strookvormige verkavelingsstructuur (zie ook tekening pag. 56). Het oost – west gerichte pad was verder uitgebreid en had in die tijd min of meer het karakter gekregen van een ‘doorgaande’ weg waarbij het deels over de erven liep. In de periode 1910 – 1930 veranderde vrijwel niets aan de padenstructuur. Dit in tegenstelling tot de crisisperiode van de jaren dertig waarin ook in Schoonebeek en omgeving sprake was van een hoge werkloosheid. In het kader van de werkverschaffing zijn in de periode 1930 – 1935 in alle buurtschappen

verharde wegen in oost – westelijke richting aangelegd. Voor Oosterse Bos betekende dit dat het al bestaande, oost – west gerichte onverharde pad werd verhard (zie kaart op pag. 54). Hierbij werd in het oudste, westelijke, cluster een ‘afgebakende’ weg over een erfkavel aangelegd. Opmerkelijk is dat tot op de dag van vandaag de kadastrale kaart de weg nog over een erfkavel loopt (zie kaart verkaveling op pagina 56).

Ook is in de periode 1910 – 1930 zowel aan de oost als westzijde van het buurtschap de verbindingsweg met de Europaweg verhard. Nieuw was de verharde verbinding tussen Oosterse Bos en Middendorp.

De vondst van het olieveld tijdens WOII leidde in de jaren daarna tot relatief grote infrastructurele werken. In 1955 was de Valendisweg aangelegd. Vanaf deze weg, evenals vanaf de Europaweg, werden evenwijdig aan de strookverkaveling en vaak op voormalige zandpaden nieuwe wegen richting de jaknikkers aangelegd. De kaart op pagina 52 laat zien dat ten noorden van Oosterse Bos ook een aantal van dergelijke wegen vanaf de Valendisweg zijn aangelegd. Eén (zand)pad vanaf Oosterse Bos richting Europaweg verdween. Omdat de nieuwe wegen vooral buiten het buurtschap kwamen te liggen bleef al met al de paden- en wegenstructuur in het buurtschap zelf vrijwel onaangetaast.

Dit in tegenstelling tot de periode 1955 – 1963 waarin veel kleine paadjes en doorgangen in Oosterse Bos zelf verdwenen. Ook nam het aantal paden zowel richting het (voormalige) veen als de Europaweg wat af. Deze trend heeft zich in de decennia daarna doorgezet zodat uiteindelijk anno 2014 er nog een viertal oude (zand)paden tussen Oosterse Bos en de Europaweg liggen en een drietal richting het voormalige veen. Deze overgebleven paden zijn dus nog historische relictten uit de lange veengeschiedenis van het buurtschap.

Verkavelingsstructuur

De kadastrale kaarten uit 1832 zijn de eerste kaarten waarop de verkavelingsstructuur nauwkeurig, op schaal, zijn weergegeven. De zo karakteristieke strookverkaveling waarbij het recht van opstrek vanaf het Schoonbekerdiep tot ver in het veen liep is goed herkenbaar op de kaart op pagina 48. Opvallend zijn de relatief grote erfpercelen rondom de meest westelijk gelegen boerderijen. Vrijwel de helft van deze percelen werd in beslag genomen door (gebruiks)bos.

In de honderd jaar daarna veranderde er relatief weinig. In de loop der tijd werden her en der wel

sloten gegraven of percelen samengevoegd of juist gesplitst. Echter, de gehele strookvormige verkavelingsstructuur bleef gaaf aanwezig (zie kaart pag. 58).

Vermeldingwaard is de aanleg van een breed kanaal met haventje, Hekmanskanaal geheten, in de periode 1930 – 1935 ter bevordering van de handel. Dit kanaal liep van de meest oostelijk gelegen woning, in die tijd in het bezit van L. Hekman, richting Kanaal A. In de periode 1963 – 1975 is een gedeelte van dit kanaal, te weten het traject van het Oosterse Bos tot de Valendisweg, gedempt. Het traject ten noorden

van de Valendisweg is tot op de dag van vandaag nog aanwezig.

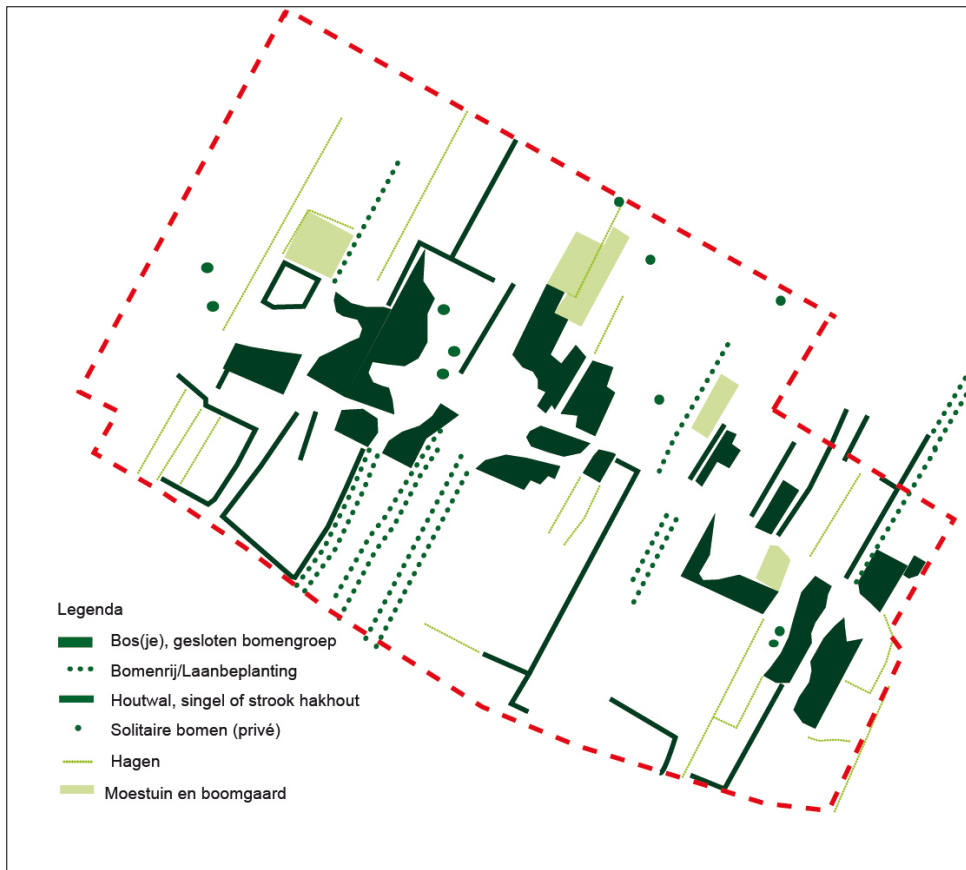
Hoewel de ruilverkaveling in Schoonebeek en omgeving in vergelijking tot de rest van Drenthe relatief zeer beperkt is geweest, zijn toch in de periode 1975 – 1985 kavels samengevoegd en dan vooral ten noorden van het buurtschap (zie pag 58). Daarnaast zijn in deze periode enkele oost – west gerichte, brede afwateringssloten aangelegd die door hun breedte de historische noord – zuid gerichte verkavelingsstructuur verstoren. Ook in de periode na 1985 zijn nog enkele percelen, met name ten noorden van het buurtschap, samengevoegd. Desondanks is de historische strookvormige verkavelingsstructuur rondom het buurtschap tegenwoordig nog steeds goed herkenbaar in het veld. Bijzonder detail van de huidige verkaveling bij alle drie buurtschappen is het (micro)reliëf dat mede is ontstaan als gevolg van het recht van opstrek. Door dit recht bewerkte iedere individuele boer zijn eigen strook veen. Dit betekent dat her en der nog veenlagen aanwezig zijn die in hoogte verschillend door verschillen in inklinking, oxidatie, veenbranden ten behoeve boekweitteelt, al dan niet voortdurend opbrengen van mest of afsteken van turf voor eigen gebruik. Daarnaast is door het (gedeeltelijk) verdwijnen van het veen de pleistocene ondergrond met zijn dekzandkoppen aan het oppervlak komen te liggen. Deze combinatie van de ondergrond en ontginning zorgt in de gehele omgeving van Schoonebeek en Nieuw-Schoonebeek voor een bijzonder (micro)reliëf op kavelniveau.

Groenstructuur

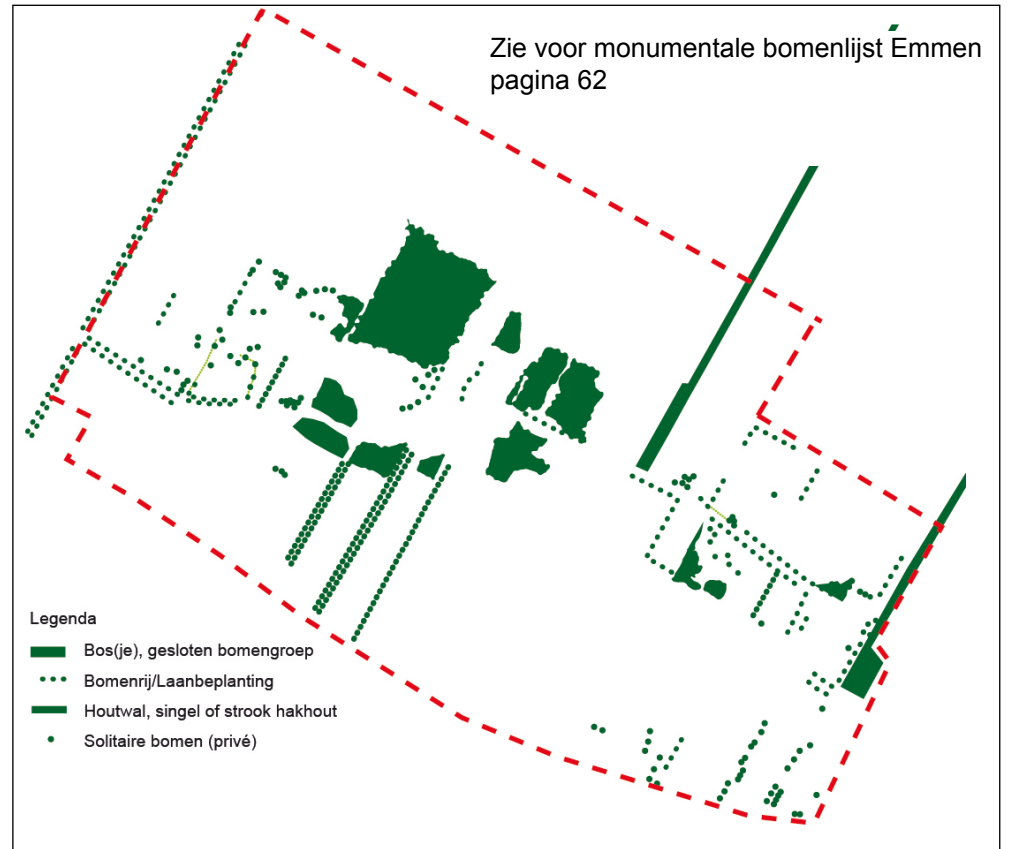
Oorspronkelijk bestond het groen in alle drie buurtschappen vrijwel geheel uit 'gebruiks'groen; groen dus dat vooral nuttig was voor het dagelijks gebruik en niet zozeer als tegenwoordig voor de sierwaarde. Het betrof vooral erfbosjes,

Karakteristieke strokenverkaveling ten zuiden van Oosterse Bos

Groenstructuur 1910

Groenstructuur 2017

fruitboomgaarden, perceelsrandbegroeiing en moestuinen. De bosjes en randbegroeiing deed dienst als veekering en hak-, gereedschap- of bouwhout. Al in de Hottingeratlas uit 1773 – 1794 werd rondom de bebouwing al veel bomen, bosjes en perceelsbegroeiing weergegeven. De boerderijen lijken in een groene oase te liggen. Daarnaast zijn twee van de drie paden richting de huidige Europaweg aan weerszijden beplant. In die tijd was het merendeel van de beplanting om de erven gebruiksgoed (hakhoutbosjes, fruitbomen etc.) Richting het veen is in het buurtschap Oosterse Bos

in die tijd geen sprake van perceelsrandbegroeiing. Ruim honderd jaar later, rond 1910 is vooral de perceelsrandbegroeiing toegenomen en dan vooral tussen het buurtschap en de Europaweg en in mindere mate richting het veen. De topografische kaart van 1910 maakt een onderscheid tussen hagen (heggen), bomen of houtwallen/stroken hakhout. In Oosterse Bos was in die tijd een mengeling van hagen, bomen en stroken hakhout. Deze lagen vooral tussen het buurtschap en de Europaweg en in mindere mate richting het noorden, het veen. Ook is de karakteristieke opgaande beplanting rondom de bebouwing goed te zien op de kaart op pagina 58.

Nadat in de jaren dertig van de vorige eeuw de oost – west gerichte weg was doorgetrokken en verhard, zijn langs deze weg bomen geplant. Dit heeft het besloten karakter van het buurtschap versterkt en tegelijkertijd ook de oost – west gerichte wegenstructuur. Dit ten koste van de oorspronkelijke noord – zuid gerichte structuur. In de periode 1910 – 1955 namen vooral de bosjes rondom de boerderijen in het oostelijke gedeelte van het buurtschap sterk af, terwijl de perceelsgrens- en laanbeplanting langs de kavels en paden stand hield. In de periode 1955 – 1963 nam de perceel- en laanbeplanting verder af waarbij vooral de beplanting langs de percelen tussen het buurtschap en de Europaweg verdween. Alleen de bomenrijen langs de oude paden bleven hier behouden. Dit is tot op de dag van vandaag nog het geval Richting het veen werd na WOII een singel tot aan de Valendisweg aangelegd. Ook deze is tegenwoordig nog steeds aanwezig.

Al met al zijn de bosjes rondom de boerderijen in het westelijke gedeelte van het buurtschap nog steeds aanwezig. Datzelfde geldt voor de bomenrijen langs de paden richting de huidige Europaweg. In het Oosterse Bos hebben de bosjes en bomenrijen langs de oude paden deels wel en deels geen (dichte) ondergroei. Sommige bosjes zouden dan ook omschreven kunnen worden als een bomengroep. Echter, omdat ze op alle topografische kaarten als 'bos' worden weergegeven en ze veelal een gesloten karakter hebben worden ze hier op de tekeningen weergegeven als 'bos'.

De conclusie is dat Oosterse Bos nog steeds een aantal cultuurhistorische groenstructuren kent die onlosmakend verbonden zijn met het agrarische verleden van de veenontginning en die tot op de dag van vandaag beeldbepalend zijn voor het buurtschap. Het betreft vooral de bosjes en solitaire bomen op de privéterreinen en (restanten van) bomenrijen of

Karakteristieke erfbojsje(s) of bomengroepen rondom de historische boerderijen.

Waardering ruimtelijke structuur
Oosterse Bos

Legenda

- - - Grens plangebied
- - - Grens beschermd dorpsgezicht
- Structuur/beeldbepalende bebouwing
- Structuurbepalende bebouwing
- Beschermd monument
- Structuur/beeldbepalende (agrarische) bijgebouwen
- Structuurbepalende (agrarische) bijgebouwen
- Overige bebouwing
- Bos(je), gesloten bomengroep
- Bomenrij, Laanbeplanting
- Houtwal of singel
- Solitaire bomen (privé)
- Strookverkaveling
- ← Essentieële zichtlijnen tussen bebouwing
- Beeldbepalende verharding
- Historische padenstructuur

houtwallen. Hoewel niet direct gerelateerd aan de veenontginning en pas in de 20ste eeuw aangeplant, is de laanbeplanting langs de weg Oosterse Bos en beeldbepalend. Ook is de aanwezigheid van grasbermen, of beter; de afwezigheid van sierbeplanting in de berm, in cultuurhistorisch opzicht belangrijk omdat het mede het landelijke en dorpse karakter bepaalt. Wel zijn er in de grasberm ronde bloembakken geplaatst.

Conclusies en ruimtelijke voorwaarden

De losse, gevarieerde, bebouwingstructuur waarbij de boerderijen als 'stroigoed' zonder een vaste rooilijn

ten opzichte van elkaar staan en waarbij sprake is van open ruimten tussen zowel de boerderijen als de verschillende clusters boerderijen is tot op de dag van vandaag nog zeer goed herkenbaar. Het opgaand groen van de bosjes rondom deze losjes gegroepeerde boerderijen zorgt nog steeds voor het contrast tussen een beslotenheid rondom de boerderijen en open ruimtes richting het voormalige veen en de Europaweg. Vanaf de Europaweg en de Valendisweg is dan ook nog steeds goed zicht op het buurtschap.

De nog aanwezige strookvormige verkavelingstructuur met her en der microreliëf in

combinatie met de daaraan evenwijdige historische paden met laanbeplanting geven nog steeds een goed beeld van de historische langwerpige strookverkaveling die samenhang met het recht van opstrek.

Al met al zorgt in het Oosterse Bos de optelsom van de nog aanwezige historische bebouwingstructuur én verkavelingstructuur én padenstructuur én groenstructuur voor een grote cultuurhistorische en visueel ruimtelijke samenhang. Dit geldt vooral voor het oudste gedeelte van het buurtschap met het groepje rijksmonumentale boerderijen en bosjes bij de bocht van de weg.

Bovengenoemde leidt tot de volgende essentiële ruimtelijke voorwaarden:

- * Oosterse Bos is een beschermd dorpsgezicht
- * Een combinatie van structuur- en beeldbepalende bebouwing met een losse bebouwingsstructuur waarbij zowel de nokrichtingen als de positie ten opzichte van elkaar en de weg varieert.
- * Open ruimten tussen de gebouwen onderling en de hoofdweg en groepjes gebouwen.
- * Karakteristieke opstreckende strokenverkaveling richting Europaweg/Schoonebekerdiep en het voormalige veen in het noorden.
- * Onverharde paden evenwijdig aan de strokenverkaveling.
- * Opgaand geboomte langs stroken percelen en/of onverharde paden.
- * Open ruimtes en zichtlijnen tussen Oosterse Bos en de Europaweg en Oosterse Bos richting het noorden.
- * Waardevol reliëf in en rond de nederzetting
- * Besloten kleinschalig karakter door veel opgaand geboomte, bosjes en perceelsrandbegroeiing.
- * Karakteristieke beplanting in het buurtschap en evenwijdig aan de strokenverkaveling.
- * Bestaande breedte en de klinkerverharding van de hoofdweg zijn beide beeldbepalend.
- * Bomen langs de hoofdweg bepalen mede besloten beeld.

Veel opgaand groen bij de bebouwing in Oosterse Bos

Gemeente Emmen: Monumentale en waardevolle bomenlijst Westerse Bos, Middendorp en Oosterse Bos

Westerse Bos

<i>Straat</i>	<i>Soort</i>	<i>Aanduiding</i>	<i>Beschrijving</i>
Westersebos	Zomereik	tussen nr. 1 en 3	Monumentaal

Oosterse Bos

<i>Straat</i>	<i>Soort</i>	<i>Aanduiding</i>	<i>Beschrijving</i>
Oostersebos	Zomereik	weiland t.o. nr. 9	Monumentaal
Oostersebos	Zomereik	weiland t.o. nr. 10	Monumentaal
Oostersebos	Zomereik	weiland t.o. nr. 11	Monumentaal
Oostersebos 11	Zomereik	weiland zijkant boerderij	Monumentaal
Oostersebos 23	Zomereik	naast de woning	Monumentaal

Gemeente Emmen: Waardevolle groenstructuur Westerse Bos, Middendorp en Oosterse Bos

<i>Dorp</i>	<i>Type</i>	<i>Beschrijving</i>
Westerse Bos	-	alle gemeentelijke bomen binnen het beschermde dorpsgezicht
Oosterse Bos	-	alle gemeentelijke bomen binnen het beschermde dorpsgezicht
Middendorp	laanbeplanting	gemeentelijke bomen beide zijden weg vanaf Albstraat tot aan de Europaweg, inclusief de Prinsenhofweg.

Literatuur

Bazelmans, J. & Weerts, H. & Meulen M. van der, 2012, *Atlas van Nederland in het Holoceen*, Uitgeverij Bert Bakker.

Borger, G.J., 1984, 'Schoonebeek 1650 – 1800: begrensd bestaan aan de rand van het veen'. In: *Geplaatst in de tijd*. VU Amsterdam.

Drents Plateau, 2009, *Westerse Bos, Middendorp en Oosterse Bos. Cultuurhistorische waardering bebouwing en omliggend landschap*. Emmen

Elerie J.N.H., 1982, 'De oude bovenveencultuur in Oud-Schoonebeek', In: *Nieuw Drentse Volksalmanak 1883 – 2001*.

Elerie, J.N.H., 1989, 'Het veengebied tot 1850'. In Gerding, M.A.W. (red.); *Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe*.

Haer, D van der, 1989, 'De vervening vanaf 1850'. In Gerding, M.A.W. (red.); *Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe*.

Jong, H.J. de, 1982, 'Schoonebeek na 1850'. In: In Gerding, M.A.W. (red.); *Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe*.

Kuyper, J., Gemeente Atlas van de provincie Drenthe, 1867.

Minderhoud, H.D., 1980, *Schoonebeek, de eeuwen door*. De Spiker Schoonebeek

Neeffes, J. e.a., 2011, *Cultuurhistorische Atlas van de Vecht, biografie van Nederlands grootste kleine rivier*. WBooks/Provincie Overijssel.

Steekproef De, Archeologisch Onderzoeks- en Adviesbureau, 2006, *Archeologische Waarden in de Gemeente Emmen. Een Archeologisch en Historisch Bureauonderzoek*. Zuidhorn.

Stichting voor Bodemkartering, 1989, *Bodemkaart van Nederland Schaal 1:50.000. Toelichting bij kaartbladen 22 Coevorden Oost en 22 Coevorden West*, Wageningen.

Versfelt, H. J., 2003, *De Hottingeratlas van Noord- en Oost-Nederland 1773 – 1794*. Groningen.